

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Навчально-науковий інститут заочно-дистанційного навчання

Форма навчання заочна

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту

Завідувач кафедри М. М. Логвин
(підпис, ініціали та прізвище)

« ____ » _____ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Організація та перспективи розвитку апітуризму в Україні»

*зі спеціальності 242 «Туризм»
освітня програма «Туризм» ступеня бакалавра*

Виконавець роботи Волошина Діана Сергіївна
(прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Науковий керівник к.е.н., Тараненко Олександр Олексійович
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Полтава – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ АПІТУРИЗМУ	5
1.1. Сутнісна характеристика апітуризму	5
1.2. Бджільництво як ресурсна база апітуризму	13
1.3 Міжнародний досвід розвитку апітуризму	23
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АПІТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	31
2.1. Сучасний стан апітуризму в Україні	31
2.2. Умови та чинники розвитку апітуризму в Україні	37
2.3. Заходи активізації розвитку апітуризму в Україні	44
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	53
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55

ВСТУП

Апітуризм це досить новий і унікальний вид туризму, який пов'язаний з бджільництвом. Він передбачає подорожі до бджолярських господарств або місць, де відвідувачі можуть ознайомитися з процесами виробництва меду та інших продуктів бджільництва. Такі подорожі можуть мати характер як пізнавального, так і оздоровчого проведення часу. В багатьох випадках апітуризм включає не тільки екскурсії та майстер-класи, але й процедури, що використовують продукти бджільництва для покращення здоров'я. Апітуризм набуває все більшої популярності у світі, завдяки зростаючому інтересу до здорового способу життя, органічних продуктів і природних методів лікування. Він привертає увагу туристів, які хочуть не тільки відпочити, але й дізнатися більше про природні процеси, взаємодію з навколишнім середовищем і вплив бджільництва на здоров'я.

Україна має значний потенціал у сфері апітуризму завдяки наявності багатих традицій бджільництва та популярності продуктів бджільництва серед українців і туристів. Наша країна є однією з найбільших країн-виробників меду в світі завдяки потужній ресурсній базі бджільництва. Все це є важливим підґрунтям розвитку апітуризму.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження сучасного стану апітуризму в Україні, оцінка перспектив та розробка заходів його подальшого розвитку. Для досягнення поставленої мети, необхідно виконати наступні завдання:

- розглянути сутнісну характеристика апітуризму;
- дослідити бджільництво як ресурсна база апітуризму;
- проаналізувати міжнародний досвід розвитку апітуризму;
- оцінити сучасний стан апітуризму в Україні;
- охарактеризувати умови та чинники розвитку апітуризму в Україні;
- обґрунтувати заходи активізації розвитку апітуризму в Україні.

Об'єктом дослідження є апітуризм в Україні.

Предметом дослідження є сучасний стан, умови та перспективи розвитку

апітуризму в Україні.

У ході дослідження використовувалися наступні методи: систематизація та класифікація, аналіз та синтез, графічний, табличний та інші.

Інформаційною базою кваліфікаційної роботи є праці вітчизняних та зарубіжних науковців з питань апітуризму та бджільництва. Використано статистичні дані Державної служби статистики України та Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Застосовано матеріали нормативно-правових актів України у сфері туризму та дані мережі Інтернет.

Практичне значення дослідження полягає у розробці рекомендацій для розвитку апітуризму на мікро- та макроекономічному рівні. Зокрема, для пасік запропоновано комплекс інструментів просування послуг апітуризму на туристичному ринку. Обґрунтовано типову програму фестивалю бджільництва для його популяризації у суспільстві. Охарактеризовано напрями розвитку бджільництва з точки зору перспектив апітуризму в Україні.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків та пропозицій, переліку використаних інформаційних джерел

1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ АПІТУРИЗМУ

1.1. Сутнісна характеристика апітуризму

Апітуризм є відносно новим видом туризму, що активно набирає популярності. Він поєднує природний, екологічний і культурний аспекти, даючи можливість туристам не лише дізнатися про корисні властивості меду та інших продуктів бджільництва, але й безпосередньо побачити процеси бджільництва, навчитися основам пасічницької справи та зрозуміти важливість бджіл для екосистеми та людства. Важливим аспектом є також ознайомлення з традиціями місцевих бджолярів, їхньою культурою та способом життя.

В нинішній час відсутній єдиний підхід до визначення сутності поняття «апітуризм». Кожен науковець, намагається повніше охопити сутнісні характеристики цього виду туризму у власних визначеннях (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Наукові підходи до визначення сутності поняття «апітуризм»

ПІБ дослідника	Визначення поняття
1	2
Нагернюк Д.В.	«Апітуризм це проживання в агрооселі або безпосередньо на пасіці бджоляра, дегустацію, споживання, продуктів бджільництва (мед, віск, прополіс, маточне молочко, бджолина отрута, бджолиний підмор, перга, забрус)» [37]
Хамід К. О., Москалюк І. В., Сакун М. М.	«Апітуризм – це форма туризму, яка пов’язана з бджільництвом як традиційною професією та заходами, які представляють собою туристичну активність у вигляді відвідування пасік, дегустації меду, медівки, пилку та іншої продукції бджільництва, музеїв бджільництва, чудово та корисно провести годину сну на вуликах» [53]
Філоненко І.М.	«Вид туризму, який передбачає дегустацію, купівлю та споживання продуктів бджільництва – меду, воску, підмору, маточного молочка, прополісу, забрусу, перги тощо безпосередньо на місці виробництва» [52]
Монастирський В. Р., Ганич Н. М., Гаталяк О. М.	«Апітуризм (медовий туризм, бджолиний туризм) – різновид туризму, що має на меті дегустацію, споживання, купівлю продуктів бджільництва (мед, віск, прополіс, маточне молочко, бджолина отрута, бджолиний підмор, перга, забрус, гомогенат з трутневих личинок) безпосередньо на місці у виробника» [35]
Кампов Н. С., Маслиган О. О.	«Апітуризм (медовий туризм, бджолиний туризм) має на меті дегустацію, споживання, купівлю продуктів бджільництва (мед, віск, прополіс, маточне молочко, бджолина отрута, бджолиний підмор, перга, забрус, гомогенат з трутневих личинок) безпосередньо на місці у виробника (в сільській місцевості)» [21]

Продовження таблиці 1.1

1	2
Тріска А., Фірман В.	«Бджолиний туризм – це ознайомлення з культурою бджільництва, можливість куштувати та купувати мед та бджолопродукти прямо на місці виробництва, а також лікувальний туризм» [40]
Шандор Ф. Ф., Кляп М. П.	«Апітуризм (медовий туризм, бджолиний туризм) – різновид туризму, що має на меті дегустацію, споживання, купівлю продуктів бджільництва (мед, віск, прополіс, маточне молочко, бджолина отрута, бджолиний підмор, перга, забрус, гомогенат з трутневих личинок) безпосередньо на місці у виробника» [56]

На нашу думку, оптимальним визначенням апітуризму є «різновид туризму, що має на меті дегустацію, споживання, купівлю продуктів бджільництва (мед, віск, прополіс, маточне молочко, бджолина отрута, бджолиний підмор, перга, забрус, гомогенат з трутневих личинок) безпосередньо на місці у виробника» [56].

Апітуризм має свої особливості, що засвідчують його ширше значення ніж просто складову гастрономічного туризму. До них належать:

- інтерактивність та практичний досвід. Апітуризм дозволяє туристам не тільки спостерігати за роботою пасічників, але й активно брати участь у процесах, таких як збір меду, догляд за бджолами, навчання техніці пасіництва, виготовлення бджолиних продуктів, наприклад, воскових свічок;
- збереження традицій та культурної спадщини. Апітуризм часто сприяє збереженню традиційних методів бджільництва та місцевих ремесел. У багатьох регіонах світу бджільництво є важливою частиною культурної спадщини, і розвиток апітуризму допомагає підтримувати ці традиції в живому вигляді;
- освітній аспект. Апітуризм має великий освітній потенціал. Туристи дізнаються про роль бджіл у природі, їхній внесок у запилення рослин і, відповідно, в екологічну рівновагу. Також вони можуть отримати знання про різні види меду, їхні корисні властивості, а також про інші продукти бджільництва, такі як пилок, прополіс, маточне молочко;
- залучення до здорового способу життя. Апітуризм часто включає в себе дегустацію меду та інших корисних продуктів, що мають позитивний вплив

на здоров'я. Це дозволяє туристам отримати безпосередній контакт з натуральними продуктами і сприяє популяризації здорового харчування та екологічних практик;

- екологічна складова. Апітуризм зазвичай тісно пов'язаний з екологічними практиками. Відвідувачі мають змогу ознайомитися з принципами органічного бджільництва, дізнатися, як важливо зберігати природні екосистеми і підтримувати біорізноманіття через здорові методи ведення сільського господарства;

- розвиток сільських територій. Апітуризм сприяє розвитку сільських територій, оскільки залучає туристів на віддалені пасіки та інші сільські об'єкти, що стимулює місцеву економіку. Це може включати продаж меду та інших бджолиних продуктів, організацію екскурсій, майстер-класів, сільських турів тощо [17; 21; 33].

Апітуризм може мати значний вплив на економіку, особливо в контексті сільських територій і країн з розвиненим сільським господарством. Оскільки цей вид туризму сприяє розвитку бджільництва, органічного землеробства та екологічного туризму, його значення для економіки може проявлятися в кількох аспектах [33; 37; 47; 57]:

1. Розвиток сільських територій. Апітуризм здатний значно підвищити економічний рівень сільських районів. Відвідування пасік, участь у майстер-класах з виготовлення бджолиних продуктів, продаж меду та інших бджолиних товарів створюють нові можливості для місцевих жителів:

- збільшення доходів для місцевих фермерів і пасічників: туризм створює додаткові джерела доходу для пасічників та місцевих підприємців через продаж меду, воскових свічок, косметики на основі бджолиних продуктів та інших товарів;

- розвиток місцевого бізнесу: зростання кількості туристів стимулює розвиток місцевого бізнесу, зокрема готельного та ресторанного бізнесу, підприємств, що займаються сувенірною продукцією, а також інфраструктури для туризму (транспорт, екскурсійні послуги тощо).

2. Диверсифікація доходів для сільських господарств. Для фермерів, особливо тих, хто займається органічним сільським господарством, апітуризм може стати додатковим джерелом доходу. Наприклад, вони можуть:

- організовувати екскурсії на свої пасіки для туристів;
- продавати мед та інші бджолині продукти;
- створювати спеціальні тури та майстер-класи, де туристи можуть навчитися основам бджільництва або виготовляти власні бджолині вироби.

3. Створення робочих місць. Апітуризм створює нові робочі місця як для самих пасічників, так і для інших спеціалістів, що працюють у галузі туризму:

- екскурсіводи та гіді: навчання та проведення екскурсій для туристів;
- туристичні послуги: створення нових туристичних агентств, що пропонують пакети для відвідування пасік;
- майстри та ремісники: виготовлення сувенірів, свічок, косметики з меду та інших бджолиних продуктів.

4. Покращення інфраструктури. Збільшення потоку туристів зазвичай веде до покращення інфраструктури в сільських районах, зокрема:

- поліпшення транспортної доступності: покращення доріг та транспорту для забезпечення туристів доступом до пасік;
- розвиток готельного і ресторанного бізнесу: створення нових готелів, кемпінгів, кафе та ресторанів, що спеціалізуються на місцевій кухні та медових продуктах.

5. Популяризація екологічних та органічних продуктів. Апітуризм сприяє розвитку екологічного та органічного виробництва. Туристи, які відвідують пасіки, часто зацікавлені в покупці органічних продуктів, таких як мед, пилок, прополіс, маточне молочко, косметика на основі бджолиних продуктів. Це сприяє:

- збільшенню попиту на органічні продукти;
- збереженню природних ресурсів через підтримку екологічного землеробства та органічних методів бджільництва.

6. Міжнародний потенціал. Апітуризм може залучати не тільки місцевих

туристів, але й іноземних. Це створює можливості для міжнародного економічного співробітництва:

- експорт бджолиних продуктів: підвищення популярності меду та інших продуктів за кордоном може стимулювати експорт та міжнародну торгівлю;
- міжнародна популяризація культури бджільництва: зацікавленість у традиціях бджільництва та екологічних практиках може привести до залучення іноземних інвестицій у розвиток апітуризму.

7. Туристичний імідж країни. Розвиток апітуризму сприяє формуванню позитивного іміджу країни або регіону на міжнародній арені:

- привернення уваги до культурної та природної спадщини: можливість знайомити туристів з традиціями місцевих бджолярів, особливостями вирощування меду та його історією;
- промоція екологічного туризму: апітуризм може стати важливою складовою екологічного бренду країни, що дозволить привернути туристів, які шукають сталий, екологічно чистий відпочинок.

8. Збереження біорізноманіття. Інтеграція апітуризму з екологічними ініціативами допомагає зберегти біорізноманіття. Бджоли є ключовими запилювачами для багатьох сільськогосподарських культур та дикорослих рослин. У підтримці їхнього природного середовища та здоров'я зацікавлені не лише пасічники, а й туристи, що сприяє підвищенню екологічної свідомості серед широкого загалу.

Соціальне значення апітуризму полягає в його здатності сприяти розвитку місцевих громад, збереженню культурної спадщини, освіті, здоров'ю населення та підтримці екологічної свідомості. До основних соціальних наслідків апітуризму належать [37; 47; 57]:

1. Збереження культурної спадщини. Бджільництво в багатьох регіонах є важливою частиною традиційної культури. Апітуризм дозволяє зберігати та популяризувати ці традиції:

- збереження технік та методів бджільництва, які передаються від покоління до покоління. Туристи можуть дізнатися про унікальні методи роботи

на пасіках, що використовуються в певних регіонах;

- збереження ремесел: виготовлення воскових свічок, медових продуктів, косметики на основі бджолиних інгредієнтів.

2. Освітня функція. Апітуризм має великий освітній потенціал:

- поширення знань про важливість бджіл: туристи можуть дізнатися, наскільки важливими є бджоли для екосистеми, для запилення рослин і, загалом, для забезпечення продовольчої безпеки;

- навчання традиціям бджільництва: майстер-класи на пасіках дозволяють туристам ознайомитися з основами бджільництва, вивчити, як виробляється мед і як дбати про бджіл;

- просвіта щодо екології та сталого розвитку: підвищується усвідомлення важливості органічного землеробства, екологічних методів бджільництва та захисту природи.

3. Підвищення екологічної свідомості. Апітуризм тісно пов'язаний з екологічними ініціативами, що сприяє збереженню біорізноманіття. Бджоли виконують надзвичайно важливу роль у природі, зокрема в процесі запилення. Апітуризм може допомогти людям зрозуміти важливість збереження бджіл і їхнього середовища:

- освітлення проблеми зникнення бджіл: багато пасічників у межах апітуризму популяризують ідеї щодо збереження бджіл, їхнього значення для навколишнього середовища та збереження балансу екосистем;

- підвищення попиту на органічні продукти: туристи, знайомлячись з бджолиними продуктами, стають більше зацікавленими в натуральних, екологічно чистих товарах.

4. Сприяння здоров'ю населення. Мед і інші бджолині продукти відомі своїми корисними властивостями для здоров'я. Туризм, пов'язаний з бджільництвом, може допомогти поширити інформацію про користь меду, пилку, прополісу та інших продуктів:

- дегустація меду та бджолиних продуктів: люди можуть познайомитися з різними видами меду та іншими продуктами, що сприяють покращенню

їхнього здоров'я;

- популяризація здорового харчування: туристи мають можливість ознайомитися з користю натуральних продуктів, а також навчитися їх правильно використовувати для поліпшення здоров'я.

5. Інтеграція громади та культурна різноманітність. Апітуризм сприяє взаємодії різних культур і традицій, особливо в країнах з багатою бджільницькою історією. Цей вид туризму дає змогу:

- обміну досвідом між різними культурами: туристи з різних країн мають змогу познайомитися з місцевими традиціями бджільництва та вивчити досвід інших країн;

- інтеграції різних груп населення: залучення до апітуризму місцевих жителів, а також активна участь пасічників та інших професіоналів у розвитку туризму сприяють соціальній інтеграції в громаді.

Для України в нинішній та післявоєнний час актуальним є питання фізичної та психологічної реабілітації постраждалих від військових дій на її території. У зв'язку з цим варто розглянути інклюзивні аспекти розвитку апітуризму. До основних належать [4; 13; 22; 25]:

1. Покращення фізичного та емоційного здоров'я. Бджолині продукти, такі як мед, прополіс, пилок, мають численні корисні властивості для здоров'я, що можуть бути корисними для людей з інвалідністю. Вони можуть використовувати мед та інші продукти для: покращення загального стану здоров'я, оскільки бджолині продукти містять багато вітамінів і мікроелементів, що підтримують імунну систему; підвищення енергії та загального самопочуття через органічні продукти, що можуть бути корисними в реабілітаційних процесах.

2. Сенсорні переваги. Для людей з інвалідністю, зокрема з обмеженими можливостями слуху або зору, апітуризм може пропонувати різноманітні сенсорні переживання: аромат меду та інших бджолиних продуктів: відвідування пасік дозволяє відчутти неповторні аромати меду, воску та інших продуктів, що може бути корисним для людей з обмеженим зором; звуки природи та бджіл: для

людей з обмеженим слухом або з обмеженими руховими можливостями перебування на пасіці може бути частиною терапевтичних практик, таких як звукові або музичні терапії; візуальні та тактильні переживання: для людей з обмеженим зором важливими є текстури продуктів бджільництва, таких як віск, пилок, мед, а також зовнішнє середовище, що сприяє покращенню сенсорної активності.

3. Екологічний та психотерапевтичний вплив. Взаємодія з природою має позитивний ефект на психічне здоров'я: терапія через природу: перебування на природі, спілкування з бджолами та спостереження за їхньою роботою можуть мати заспокійливий ефект, знижуючи рівень стресу, тривоги та депресії; психологічне відновлення: взаємодія з природою та терапевтичні ефекти апітуризму можуть бути корисними для людей, які потребують психоемоційної реабілітації, зокрема осіб з інвалідністю.

4. Соціалізація та включення. Апітуризм може стати важливим інструментом для людей з інвалідністю в плані соціалізації: інклюзивні заходи: спеціальні тури для людей з інвалідністю, адаптовані для людей з фізичними обмеженнями, дозволяють брати участь у екскурсіях та майстер-класах, що покращує соціальну інтеграцію; розширення соціальних зв'язків: відвідування пасік дозволяє людям з інвалідністю спілкуватися з іншими туристами, навчатися новим навичкам та розширювати коло знайомств, що сприяє їх соціалізації та поліпшенню якості життя.

5. Доступність інфраструктури. Завдяки розвитку апітуризму зокрема в країнах, де забезпечується інклюзивний підхід, можна створити умови для відвідування пасік людьми з обмеженими можливостями: адаптовані умови на пасіках: спеціально обладнані шляхи для людей з інвалідністю, доступні туалети та інші зручності дозволяють зробити тури на пасіки доступними для всіх; туристичні послуги, орієнтовані на людей з інвалідністю: розробка туристичних пакетів та програм, що враховують потреби осіб з фізичними обмеженнями (наприклад, тури з використанням електричних інвалідних візків або програм для слабоворих).

6. Розвиток інклюзивного туризму. Апітуризм стає частиною більш широкого руху інклюзивного туризму, який спрямований на створення рівних умов для всіх категорій населення, включаючи людей з інвалідністю: підвищення доступності туризму: програми для людей з інвалідністю в межах апітуризму включають створення інклюзивної інфраструктури, що дозволяє подорожувати та отримувати досвід без бар'єрів; підвищення обізнаності про потреби людей з інвалідністю: туризм, орієнтований на людей з інвалідністю, допомагає в боротьбі з соціальними стереотипами, сприяючи більшому розумінню та підтримці цієї групи населення.

Таким чином, апітуризм це вид екологічного туризму, який орієнтований на використання бджільництва як основного елементу туристичного досвіду. Це може включати в себе відвідування пасік, знайомство з процесами бджільництва, дегустацію меду та інших бджолиних продуктів, а також участь у різноманітних заходах, що пов'язані з бджолами. Апітуризм є частиною агротуризму та екологічного туризму, оскільки він сприяє збереженню природних ресурсів та розвитку сільських територій.

1.2 Бджільництво як ресурсна база апітуризму

У галузевій структурі сільського господарства бджільництво характеризується суттєвими характерними рисами. Специфіка цієї найдавнішої галузі проявляється у трьох основних аспектах її народногосподарської значимості – економічному, екологічному та соціальному [29]. Економічна роль бджільництва обумовлена значенням бджолиного меду у розширенні можливостей формування повноцінних за асортиментом та якістю продовольчих ресурсів країни. Потенційно значний економічний ефект бджільництва виявляється також у його суттєвому впливі на обсяги виробництва та якість сільськогосподарської продукції. Медоносні бджоли є основними запилювачами ентомофільних (перехресно запилюваних) польових, кормових, овочевих, плодових, ягідних та ряду лісових культур, що є важливим фактором отримання

високих урожаїв, покращення якісних характеристик насіння, забезпечення на цій базі позитивних показників аграрного виробництва в цілому. Економічний потенціал бджільництва визначається також високим рівнем його експортної орієнтованості.

Продукція галузі користується зростаючим попитом, на внутрішньому і зовнішньому ринках продовольства, що свідчить про можливість забезпечення необхідної конкурентної стійкості розвитку його виробництва. Екологічний аспект народногосподарської значущості бджільництва проявляється насамперед у тому, що медоносні бджоли відіграють велику роль у забезпеченні життєстійкості природних та культурних фітоценозів, формуванні лісозахисних смуг, рослинного покриву на поверхні породних відвалів, рекультивації використаних кар'єрів. У свою чергу, створення адекватних умов функціонування та розвитку бджільництва передбачає заходи щодо освоєння екологізованих технологій обробітку сільськогосподарських культур, щодо дотримання принципів науково обґрунтованого природокористування. Соціальний ефект бджільництва обумовлений більшою мірою його економічною та екологічною значимістю, а також лікувально-оздоровчими властивостями продукції, що має різнобічну фармакологічну активність. Продукти бджільництва належать до екологічно безпечних, що є для людини одночасно корисною їжею та ліками, позитивно впливають на здоров'я та якість життя людей. На основі використання профілактичних та цілющих властивостей бджолопродуктів сформувався новий напрямок медицини – апітерапія [19].

Пасіка приваблює туристів наступною специфікою:

- по-перше, це ознайомлення з однією з найдревніших культур людства - культурою бджільництва. Біологія, фізіологія та "соціологія" бджолої сім'ї, таїнство створення меду, сучасні надбання у технологіях бджільництва - усе це може бути не лише цікавим, але й видовищним. А життя на пасіці та робота з бджолами дарують людині мудрість та наближають її до гармонії з навколишнім світом;
- по-друге, справжні поціновувачі меду та інших бджоло продуктів

радо сприймуть можливість купувати їх прямо на місці виробництва, де, крім усього іншого, вони зможуть також пересвідчитись у дотриманні технологій та високій якості продукції пасіки. А особливо привабливими для туристів будуть продукти, до виготовлення яких вони долучились особисто;

- по-третє, потужною складовою апітуризму може стати лікувальний туризм. Для оздоровчих цілей можуть використовуватись не лише продукти бджільництва або бджолина отрута, а й цілюща енергетика бджолої сім'ї, і успішні приклади такого використання вже відомі і приваблюють споживачів. Медовий туризм може розв'язати проблему необхідності психічного оздоровлення та реабілітації за рахунок впливу на здоров'ї людини природних, фізіологічних та екологічних чинників. Популярність апітуризму як виду відпочинку пов'язана з тим, що він найбільшою мірою відповідає фізіологічним та рекреаційним потребам людей, що живуть в умовах урбанізованого середовища, в районах з складної екологічною ситуацією і постійними нервовими перенапруженнями [21].

Апітуристичні подорожі мають кілька форм. Вони можуть реалізовуватися як окремо, так і в певних комбінаціях (рис. 1.1).

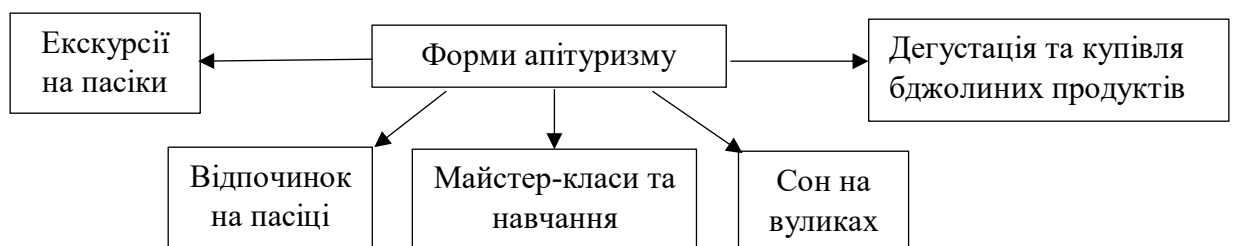

Рис. 1.1. Форми апітуристичних подорожей [складено автором за 21; 33]

Експерсії на пасіки – організація турів, на яких туристи можуть побачити, як працює пасіка, поспілкуватися з пасічниками та дізнатися про технології виробництва меду та інших бджолиних продуктів.

Відпочинок на пасіці – деякі пасіки пропонують туристам не тільки експерсії, а й можливість відпочити в сільській місцевості, насолоджуючись природою та атмосферою пасіки.

Майстер-класи та навчання – проведення семінарів або майстер-класів, де туристи можуть навчитися основам бджільництва або виготовлення бджолиних

продуктів, таких як медові свічки або косметичні засоби. Також цікавими та пізнавальними темами майстер-класів є будівництво вуликів, майстрування рамок, відкачування меду, шиття захисного одягу для пасічників, підгодівля бджіл, миловаріння з використанням продуктів бджільництва, вироблення свічок різної форми, проведення конкурсів творчих робіт на задану тематику, проведення органолептичного аналізу меду різного походження. Кожен пасічник, який займається апіпослугами, попередньо підготовляє свою пасіку, має свою «родзинку» для відвідувачів – будує експозицію, цікавої форми апібудиночки, готує смачні напої з меду та травами, робить певні подаруночки для кожного туриста. Обов'язковим елементом при організації екскурсії, пасічник підготовляє комплекти захисного одягу в цілях безпеки життя відвідувачів [53].

Сон на вуликах. Після ряду досліджень було виявлено лікувальний вплив бджолиного біополя на біополе людини. Хворі, що спробували сон на вуликах, відчували себе значно краще. Спостерігалось покращення настрою, кровообігу, колір обличчя та інше. Такий ефект досягається поєднанням випаровування меду, прополісу та воску [21; 55].

Дегустація та купівля бджолиних продуктів – проведення дегустацій меду, пилку, маточного молочка, що дає можливість туристам не тільки познайомитися з продуктами, а й дізнатися їхні корисні властивості. Розглянемо позитивні властивості основних продуктів бджільництва, адже саме вони є ядром більшості послуг, що пропонуються апітуристам на пасіці.

Мед – це натуральний продукт, який бджоли виробляють із нектару квітів, зібраного ними під час польоту. Бджоли переробляють нектар у мед за допомогою своїх ферментів, після чого зберігають його в стільниках вулика для живлення у зимовий період. Мед має безліч корисних властивостей для людини і широко використовується не тільки як смачний продукт, але й як лікувальний засіб. Його позитивний вплив на організм включає:

- підвищення енергії: мед є природним джерелом вуглеводів (глюкози і фруктози), що швидко засвоюються організмом і дають миттєву енергію;
- антибактеріальні властивості: мед має природні антибактеріальні

властивості завдяки вмісту перекису водню, що допомагає при лікуванні ран і запальних процесів;

- зміцнення імунної системи: вітаміни (особливо групи В), мікроелементи (цинк, селен) і амінокислоти у складі меду допомагають підвищити загальний рівень імунітету;

- покращення травлення: мед сприяє нормалізації мікрофлори кишечника, має м'яку проносну дію та допомагає при гастритах і виразках;

- антиоксидантні властивості: флавоноїди та фенольні сполуки, що містяться в меді, допомагають боротися з окислювальними процесами, що запобігає старінню та розвитку хронічних захворювань [22; 32].

Прополіс – це смолиста речовина, яку бджоли збирають з рослин. Прополіс є важливим матеріалом для бджіл, оскільки він допомагає підтримувати чистоту і безпеку їхнього середовища, що сприяє здоров'ю і процвітання всього вулика. Для людини цей продукт має наступні корисні властивості:

- антисептичні властивості: прополіс ефективний у боротьбі з бактеріями, вірусами та грибами. Його використовують для лікування простудних захворювань, хвороб горла, порушень шкіри;

- зміцнення імунної системи: прополіс стимулює імунну систему, підвищуючи здатність організму боротися з інфекціями;

- протизапальні властивості: це бджолиний продукт ефективно знижує запалення, особливо при хворобах шкіри, суглобів, респіраторних захворюваннях [3; 4; 13].

Маточне молочко – це секрет, який бджоли-годувальниці виробляють для годування матки та личинок. Воно містить багато біологічно активних компонентів, таких як білки, вітаміни, жири та мікроелементи. Позитивний вплив на організм людини включає:

- покращення функції нервової системи: маточне молочко допомагає знизити стрес, тривожність, депресію, а також покращує пам'ять і концентрацію;

- зміцнення імунної системи: вітаміни та амінокислоти в складі маточного молочка підвищують захисні сили організму;

- антиоксидантна дія: маточне молочко має сильні антиоксидантні властивості, допомагаючи боротися з окислювальним стресом і старінням клітин;

- регенерація клітин: маточне молочко сприяє швидшому загоєнню тканин, покращує еластичність шкіри та сприяє відновленню клітин [4; 13; 25].

Бджолина обніжка – це пилок, який бджоли збирають з квітів, обробляють і зберігають у спеціальних комірках вулика. Пилок є основним джерелом білка для бджіл і використовується ними для харчування, особливо для годівлі личинок. Коли пилок потрапляє до вулика, бджоли змішують його з нектаром і воском, перетворюючи на обніжку, яка має вигляд маленьких грудочок, зібраних у бджолиному кошику на задніх лапках. Бджолина обніжка – це потужний природний продукт, який має багато корисних властивостей для здоров'я людини:

- зміцнення імунної системи: обніжка багата на вітаміни (особливо групи В, вітамін С) і мінерали (залізо, кальцій, магній), що допомагає зміцнювати імунітет і підтримувати організм у боротьбі з інфекціями та захворюваннями;

- поліпшення обміну речовин: завдяки вмісту амінокислот, вуглеводів та білків, обніжка сприяє нормалізації обміну речовин. Це може бути корисно для людей, які мають проблеми з метаболізмом або бажають покращити свою енергію та загальний стан здоров'я;

- покращення стану шкіри: завдяки антиоксидантним властивостям обніжка допомагає боротися зі старінням шкіри, зменшує запалення і сприяє загоєнню ранок або подразнень. Її часто використовують в косметології для приготування масок і кремів;

- антибактеріальні та протизапальні властивості: обніжка має здатність боротися з бактеріями та вірусами, що робить її корисною при лікуванні простудних захворювань, застуд, а також при проблемах із травною системою (наприклад, при гастриті або коліті);

- підвищення енергії та витривалості: завдяки високому вмісту поживних речовин, бджолина обніжка може допомогти зняти втому та збільшити енергію.

Її часто використовують спортсмени для покращення фізичної витривалості;

- здоров'я серця та судин: мінерали, такі як калій, магній і кальцій, позитивно впливають на серцево-судинну систему, допомагаючи нормалізувати кров'яний тиск і покращити кровообіг;

- зміцнення волосся: використання обніжки в складі масок для волосся може допомогти відновити здоров'я волосся, зробити його більш міцним, блискучим і запобігти випадінню [3; 4; 13].

Перга – це продукт бджолиного виробництва, який отримується шляхом ферментації пилку в стільниках. Бджоли збирають пилок із квітів, зберігають його в осередках вулика, і після цього обробляють слиною та ферментами, що перетворюють його на пергу. Цей продукт є важливим джерелом харчування для бджіл, оскільки він містить велику кількість білків, вітамінів, мінералів і амінокислот.

Для людини перга також є дуже корисним продуктом і має багато корисних властивостей:

- вітамінно-мінеральна підтримка: перга багата на вітаміни групи В, вітамін С, мінерали, амінокислоти та ферменти, що позитивно впливають на здоров'я;

- покращення обміну речовин: перга сприяє нормалізації обміну речовин, зокрема покращує травлення, допомагає в боротьбі з зайвою вагою та підтримує нормальний рівень цукру в крові;

- енергія та витривалість: завдяки великій кількості натуральних вуглеводів, перга покращує фізичну витривалість, даючи організму енергію [3; 4; 13].

Бджолиний віск – це продукт, який бджоли використовують для будівництва стільників. Хоча він не має прямого впливу на організм через вживання, його застосування в косметичі та медичних засобах приносить багато користі, зокрема:

- захист шкіри: віск має зволожуючі та заспокійливі властивості, часто використовується в кремах і бальзамах для захисту шкіри від сухості та подразнень;

- антибактеріальна дія: віск має природні антисептичні властивості, які

використовуються для загоєння ран, опіків та інших пошкоджень шкіри [3; 4].

Бджолина отрута використовується в медицині через свої анальгезуючі, протизапальні та антибактеріальні властивості. Корисні властивості бджолиної отрути на організм людини полягають в наступному:

- протизапальна дія: бджолина отрута ефективно знижує запалення, зокрема при захворюваннях суглобів, таких як артрит та остеоартрит;
- полегшення болю: отрута має анальгезуючі властивості, що використовуються для лікування болю при хворобах опорно-рухового апарату;
- стимуляція імунної системи: вона активує імунну систему, допомагаючи організму боротися з інфекціями та вірусами [4; 13].

Бджільництво є фундаментом апітуризму, забезпечуючи його матеріально-технічною основою та бджолопродуктами. Разом з тим, апітуризм є важливим інструментом для збереження самого бджільництва, оскільки він допомагає залучати увагу до важливості бджіл у природних екосистемах, сприяє збереженню традицій бджільництва та забезпечує фінансову підтримку цієї галузі. Апітуризм сприяє збереженню бджільництва в кількох напрямках [19; 26; 34]:

1. Підвищення обізнаності про важливість бджіл. Однією з основних причин занепаду бджільництва є недостатнє усвідомлення населенням важливості бджіл для екосистеми та продовольчої безпеки. Апітуризм допомагає змінити цю ситуацію через:

- освітні програми та екскурсії на пасіки: туристи мають можливість побачити, як працюють бджоли, як вони впливають на запилення рослин і які продукти створюються завдяки їхній діяльності. Це допомагає підвищити загальну обізнаність про роль бджіл у природі та сільському господарстві;
- пропаганда збереження бджіл: під час турів на пасіки можна детально пояснити проблему зникнення бджіл через пестициди, хвороби, зміни клімату та втрату середовища існування, що допомагає створити у туристів розуміння необхідності їх захисту.

2. Фінансова підтримка бджолярів. Апітуризм забезпечує бджолярам

додаткові доходи, що є важливим для підтримки бджільництва:

- продаж меду та інших продуктів: туристи, відвідуючи пасіку, можуть придбати мед, прополіс, пилок, маточне молочко та інші бджолині продукти. Це дає можливість пасічникам отримати фінансову підтримку, необхідну для підтримки і розвитку їхньої діяльності;

- майстер-класи та екскурсії: організація майстер-класів з виготовлення бджолиних продуктів або екскурсій може приносити додаткові доходи бджолярам. Це дозволяє їм інвестувати в розвиток свого господарства і підтримку пасік.

3. Підтримка сталого розвитку бджільництва. Завдяки апітуризму можна просувати ідеї сталого та екологічно чистого бджільництва:

- збереження традиційних методів бджільництва: апітуризм допомагає зберігати традиційні методи бджільництва, що використовувалися століттями. У туристів є можливість побачити, як працюють старовинні методи збору меду та догляду за бджолами:

- поширення екологічних практик: апітуризм може заохочувати пасічників використовувати органічні та екологічно чисті методи вирощування меду, що сприяє захисту бджіл і природних екосистем.

4. Залучення нових поколінь до бджільництва. Апітуризм має важливе значення для залучення нових людей до бджільництва:

- навчання та інтерес до бджільництва: участь у майстер-класах, знайомство з процесом виготовлення меду може зацікавити молодь і людей з інших галузей в бджільництві. Це створює можливості для нових поколінь стати пасічниками та продовжити традиції;

- залучення волонтерів та стажистів: тури на пасіки можуть допомогти залучити волонтерів та стажистів, які хочуть дізнатися більше про бджільництво та навіть стати частиною цієї галузі.

5. Підвищення привабливості сільських районів. Апітуризм може сприяти розвитку сільських територій і підвищити їхню привабливість як для місцевих жителів, так і для туристів:

- створення робочих місць: розвиток апітуризму дозволяє створювати нові робочі місця не лише для пасічників, а й для місцевих жителів у туристичній галузі (екскурсоводи, гіді, продавці сувенірів тощо);

- розвиток інфраструктури: туристи часто відвідують сільські місцевості не тільки для того, щоб побачити пасіки, а й для того, щоб насолодитися природою, тому апітуризм сприяє розвитку інфраструктури в сільських районах.

6. Збереження біорізноманіття. Бджоли є важливими запилювачами, і їх збереження має критичне значення для підтримки біорізноманіття:

- підвищення уваги до проблеми зникнення бджіл: апітуризм привертає увагу до важливості збереження бджолиних популяцій, що є необхідним для здоров'я екосистем. Туристи можуть дізнатися про загрози для бджіл і дізнатися, як важливо підтримувати їхнє існування;

- заохочення екологічно чистих методів: апітуризм може сприяти тому, щоб більше пасічників обирало сталий та екологічно чистий підхід до вирощування бджіл і виготовлення меду, що допомагає зберігати природне середовище.

Таким чином, бджільництво є основою апітуризму через матеріальну базу та продукцію бджільництва. Бджолопродукти мають широкий спектр корисних властивостей і можуть позитивно впливати на організм людини. Вони покращують загальний стан здоров'я, підтримують імунну систему, допомагають при різних захворюваннях, а також використовуються в косметичних засобах. Проте важливо пам'ятати, що при використанні бджолопродуктів слід дотримуватись обережності, особливо людям, які мають алергію на бджолині продукти. Апітуризм є важливим інструментом для збереження бджільництва, оскільки він не лише підтримує фінансово цю галузь, а й допомагає підвищити обізнаність про важливість бджіл для навколишнього середовища та людського добробуту. Крім того, апітуризм підтримує сталий розвиток сільських територій, зберігає традиційні методи бджільництва та заохочує нових людей до цієї важливої діяльності.

1.3 Міжнародний досвід розвитку апітуризму

Міжнародний досвід розвитку апітуризму показує, що цей вид туризму має великий потенціал для залучення туристів, сприяє розвитку сільських територій і забезпечує збереження традицій бджільництва. Країни, в яких апітуризм успішно розвивається, можуть слугувати хорошими прикладами для України. Розглянемо моделі розвитку апітуризму в різних країнах світу.

У світі лідером з розвитку апітуризму вважається Словенія. В країні налічується понад 10 тис. бджолярів, близько 12,5 тис. пасік і 170 тис. вуликів; на 1000 мешканців Словенії припадає 5 бджолярів, що є найбільшим показником в ЄС [30; 44]. Словенія являється єдиною державою-членом ЄС, яка захистила рідну бджолу - карніольську, та однією з перших в Європі, хто заборонив використання пестицидів у життєдіяльності медоносних бджіл та активно здійснює профілактику їх отруєння хімічними засобами захисту рослин. Словенський мед має статус захищеної географічної вказівки. Словенія – перша у світі зелена країна за міжнародними стандартами «Green Destination» і одна з перших у світі країн, що пропонують інноваційні та сертифіковані форми апітуризму. Країна систематично перевіряє туристичні угоди, пов'язані з бджільництвом. Постачальники послуг класифікуються відповідно до суворих критеріїв. На підставі оцінки вони отримують знак з однією, двома або трьома бджолами. Саме у Словенії ініціювали започаткування святкування Всесвітнього дня бджіл у травні місяці, адже у цей період активність бджіл у Північній півкулі є найбільшою. «Найсолодше» місто Радовлиця – найкраще місце для того, щоб познайомитись з традицією бджільництва Словенії. Тут можна відвідати музей апікультури та подивитись на 600 вручну розмальованих вуликів. У цьому місті також можна спробувати традиційні медові настоянки та лікери, а також каштанове вино на основі меду [44].

Швейцарія є одним із лідерів у розвитку апітуризму. Тут апітуризм інтегрований у сільський туризм, і на багатьох фермах організовуються спеціальні тури для туристів. В Швейцарії існують екологічно чисті пасіки, де

туристи можуть не лише побачити процес бджільництва, а й брати участь у майстер-класах з виготовлення меду та інших бджолиних продуктів. Акцент робиться на сталому використанні ресурсів і збереженні природних ландшафтів. Багато пасік знаходяться на екологічно чистих територіях, що приваблює туристів, які шукають спокійний відпочинок серед природи. В країні регулярно проводяться медові фестивалі, де туристи можуть спробувати різні види меду, ознайомитися з традиціями бджільництва та купити сувеніри [39; 54; 60].

У Франції апітуризм є частиною більш широкого гастрономічного туризму, де мед займає важливе місце серед місцевих продуктів. Французькі пасіки пропонують туристам дегустації меду, екскурсії, майстер-класи з виготовлення бджолиних продуктів, а також уроки по догляду за бджолами. Туристи можуть дізнатися про різноманітність меду, виготовленого в різних регіонах. На півдні Франції, зокрема в Провансі, відомі місцеві пасіки, що спеціалізуються на виготовленні меду з лаванди. Це приваблює туристів, які хочуть насолодитися не лише медовими продуктами, а й унікальними краєвидами [39; 54; 60].

Іспанія також активно розвиває апітуризм, особливо в сільських районах, де бджільництво є важливою частиною сільського господарства. В цій країні проводяться екскурсії на пасіки, під час яких туристи мають можливість побачити процес збору меду, а також дізнатися про історію бджільництва в країні. Сільськогосподарські ферми часто пропонують медові тури, під час яких відвідувачі можуть скуштувати різні види меду та бджолиних продуктів, а також придбати їх на місці [39; 54; 60].

Німеччина є однією з країн, де активно популяризується екологічний та агротуризм, включаючи апітуризм. Німецькі пасіки не лише приймають туристів, а й організовують навчальні програми для майбутніх бджолярів. Туристи можуть взяти участь у курсах, які навчають технікам бджільництва. Багато пасік у Німеччині мають сертифікати органічного виробництва, що приваблює екологічно свідомих туристів, які хочуть придбати натуральні продукти [39; 54; 60].

Канада активно розвиває апітуризм, особливо в тих регіонах, де бджільництво має давні традиції. Канадські пасіки пропонують туристам не лише екскурсії, а й можливість взяти участь у медових дегустаціях, дегустаціях продуктів, таких як медові вина, медові сири тощо. Щорічно проводяться медові фестивалі, де туристи можуть придбати мед, познайомитися з виробниками і брати участь у культурних заходах [26; 35].

У США апітуризм активно розвивається у багатьох штатах, зокрема в таких, як Каліфорнія, Флорида та Мічіган. Пасіки в США не тільки пропонують екскурсії, але й займаються навчанням нових бджолярів. Програми включають як теоретичні заняття, так і практичні курси. Оскільки мед є популярним продуктом на фермерських ринках, туристи можуть відвідати ці місця, скуштувати мед і придбати його безпосередньо у виробників [26; 35].

У Непалі проводиться політика популяризація апітуризму як серед місцевого населення, так і іноземних туристів. Бджолярі з Непалу вважають, що апітуризм може вплинути на рівень життя сільських жителів. Унікальне бджільництво Непалу з давніми традиціями може розвиватися як нова форма туризму, пропонуючи новий вид відпочинку з позитивним впливом на людей та навколишнє середовище. Туристи можуть спробувати смачний домашній мед і одночасно дізнатися про історію, традиції та культуру. Уряд приділяє пріоритетну увагу розвитку апітуризму в районах, популярних серед туристів. Також апітерапію популяризують як нову форму альтернативної медицини. Пік виробництва меду в Непалі припадає на період з середини вересня до середини грудня і з середини лютого до середини травня через сезон цвітіння [35].

В Уганді бджільництво давно стало традиційним способом життя угандійців, і нещодавній інтерес бджільницьких кооперативів пропонувати сільськогосподарську підготовку та знання про бджільництво робить усе для того, щоб вивести його на новий рівень. Серед найбільш успішних кооперативів є бджільницький кооператив «Буньянгабу», розташований на дорозі між Касесе та фортом Портал. Він не тільки інформує місцевих жителів про ключові стратегії бджільництва, але також пропонує відвідувачам унікальне уявлення

про роль бджільництва у цій державі. Можна дізнатися про традиційний процес бджільництва та про те, як він приносить користь громаді, а також взяти участь у дегустації меду та зробити власні свічки з місцевого бджолиного воску [35].

Менш масштабні заходи підтримки та розвитку апітуризму проводяться в інших країнах світу:

- Нова Зеландія. Вишуканий мед манука з Нової Зеландії та Австралії вважається одним з найефективніших методів лікування ран та інших інфекцій. Чудовим місцем для вивчення тонкощів лікарського меду є Comvita, компанія, створена в 1974 році, щоб зв'язати природу з міцним здоров'ям. Зараз вони відомі у всьому світі своїми продуктами для здоров'я на основі меду. Захоплююча екскурсія показує світ очима медоносних бджіл і розкриває секрети кастової системи бджіл. Крім стандартних екскурсій, пасіки пропонують туристам ночівлі на фермах, що дозволяє краще пізнати процеси, пов'язані з бджільництвом;

- Греція. Без бджіл немає рослин, а без рослин немає життя. Це девіз парку меду «Анель», першого в Греції проекту бджолиного туризму та навчального центру, який базується на тому, що в країні, де бджільництво сягає глибокої давнини, щорічно гинуть сотні тисяч бджіл. За допомогою гідів, які проповідують бджільництво та діляться цікавими фактами про бджіл, є можливість вивчити грецькі традиції бджільництва та скуштувати натуральні продукти вуликів з усієї Греції. Найкращою частиною є релакс та антистреси в будинку апітерапії;

- Італія. FICO Eataly World - це гігантський тематичний парк їжі неподалік Болоньї, де можна дізнатись все про їжу та напої Італії у стилі Діснея. Тут є мультимедійний досвід, практичні заняття, фермерський ринок та відкрита ферми. Яскраво тут представлене і бджільництво. Можна спостерігати за тим, як бджоли працюють на величезній фермерській фабриці, або стати бджолярем на день. Також можна спостерігати за живим видобуванням меду, дізнатися, як етруски використовували мед у своїх косметичних засобах, або навчитися виробляти власний мед. Також можна придбати кінцеві медові вироби - маточне

молочко, мед, свічки тощо;

- Тринідад та Тобаго. Поки деякі туристи вирушають на популярне сафарі у пошуках слонів та антилоп гну, "Бджоли для розвитку", присвячені сприянню стійкому бджільництву для боротьби з бідністю шляхом сприяння самостійності, пропонують сафарі з бджільництва в Тринідаді та Тобаго. Можна дізнатися все про бджільництво на тропічних островах, відчуті різницю між європейськими та африканізованими медоносними бджолами, насолодитися гостинністю на острові, а кошти будуть спрямовані на захист бджіл та їх середовищ існування [26; 35; 54; 60].

Узагальнивши досвід розвитку апітуризму в різних країнах світу, можна виділити ключові аспекти цього процесу:

- інтеграція з екологічним туризмом. Апітуризм тісно поєднаний з екологічним туризмом, що дозволяє привернути увагу туристів, які піклуються про сталий розвиток та природні ресурси;

- медові фестивалі та заходи. Багато країн проводять медові фестивалі, ярмарки та інші події, що сприяють популяризації апітуризму та розвитку місцевих економік;

- освітні програми. Важливою частиною міжнародного досвіду є надання освітніх програм для туристів, що дозволяють їм не тільки ознайомитися з бджільництвом, а й активно брати участь у процесах;

- різноманітність послуг. Туристам пропонують не лише екскурсії, але й дегустації, майстер-класи, ночівлі на фермах та інші послуги, що дозволяють зануритися в атмосферу бджолярства.

Дослідження досвіду розвитку апітуризму в різних країнах показує, що державна підтримка розвитку апітуризму у світі є важливим інструментом для стимулювання економічного зростання, збереження культурної спадщини та сталого розвитку сільських територій. Країни, де активно розвивається апітуризм, застосовують різноманітні форми підтримки цього виду туризму. Виділимо основні з них [35; 39; 54]:

1. Фінансова підтримка та субсидії. Держави можуть надавати фінансові

ресурси для розвитку інфраструктури апітуризму, організації заходів та підтримки малого бізнесу:

- гранти для фермерів і бджолярів: у багатьох країнах (наприклад, у Франції, Німеччині, США) існують спеціальні гранти або субсидії для підтримки розвитку пасік, покращення умов праці бджолярів і розширення туристичних послуг на пасіках;

- державне фінансування екологічних ініціатив: у країнах Європи (особливо в Німеччині та Швейцарії) держави надають субсидії для створення екологічно чистих пасік або для впровадження екологічних стандартів у бджільництві, що є важливим елементом апітуризму.

2. Податкові пільги та знижки. У багатьох країнах надаються податкові пільги для бізнесів, які сприяють розвитку сільського туризму та апітуризму:

- податкові знижки на медовий бізнес: наприклад, у Швейцарії пасічники можуть отримати податкові пільги на виготовлення меду та продаж медових продуктів. Це знижує витрати на виробництво та робить продукцію більш доступною для туристів;

- пільги для організації туристичних заходів: держави можуть знижувати податки для бізнесів, що організовують туристичні заходи, такі як медові фестивалі або екскурсії на пасіки.

3. Розвиток туристичної інфраструктури. Держава може інвестувати у створення або модернізацію інфраструктури для розвитку апітуризму:

- туристичні маршрути: створення державних туристичних маршрутів, що включають відвідування пасік, є важливим кроком. Наприклад, у Франції, Німеччині та Іспанії активно розвиваються медові маршрути, що дозволяють туристам знайомитися з традиціями бджільництва;

- покращення доступності: у деяких країнах інвестують у створення зручних шляхів до пасік і в облаштування туристичних об'єктів, що дозволяє зробити апітуризм доступним для широкого кола туристів.

4. Законодавчі ініціативи. Законодавчі ініціативи можуть сприяти розвитку апітуризму шляхом створення сприятливих умов для бізнесу:

- захист бджіл і підтримка бджолярства: у деяких країнах, таких як США, Канада та країни ЄС, уряди приймають закони, які захищають бджіл та підтримують розвиток сталого бджільництва. Це включає фінансування досліджень, спрямованих на боротьбу з хворобами бджіл, а також підтримку місцевих бджолярів;

- регулювання апітуризму: деякі держави розробляють нормативно-правову базу для туризму, пов'язаного з бджільництвом, що дозволяє чітко визначити правила надання послуг і покращити контроль якості.

5. Маркетинг та міжнародна співпраця. Держава може підтримувати просування апітуризму через маркетингові кампанії та міжнародні зв'язки:

- промоція через туризм: державні агентства, такі як туристичні організації, можуть включати апітуризм до національних туристичних кампаній. Це сприяє залученню туристів з інших країн та підвищує обізнаність про апітуризм на міжнародному рівні;

- міжнародна співпраця: деякі країни активно співпрацюють з іншими державами для розвитку апітуризму, проводять міжнародні виставки та форуми, що дає можливість обмінюватися досвідом і залучати інвестиції.

6. Освітні програми та тренінги. Держава може підтримувати організацію освітніх програм і тренінгів для бджолярів та туристів:

- навчання бджолярів: державні програми, що забезпечують підтримку навчальних ініціатив для місцевих бджолярів, включаючи курси з техніки бджільництва, управління пасіками та організації туристичних послуг на пасіках, можуть сприяти розвитку апітуризму;

- просвітницькі програми для туристів: державні програми для туристів, що навчають про важливість бджіл та їх роль у природі, також важливі для розвитку апітуризму. Програми можуть включати екскурсії на пасіки, майстер-класи з виготовлення меду, а також заходи з підвищення обізнаності про сталий туризм.

7. Стимулювання розвитку сільських територій. Важливою частиною державної підтримки є стимулювання розвитку сільських територій, де

бджільництво і апітуризм можуть стати основою економічного зростання:

- розвиток сільського туризму: держави підтримують сільський туризм, включаючи апітуризм, як важливу складову економічного розвитку на селі. Це дозволяє створювати робочі місця, зберігати традиційні ремесла і залучати туристів у менш розвинені регіони;
- інвестиції в інфраструктуру: розвиток сільської інфраструктури — це не лише покращення доступу до пасік, а й інвестування в готельний бізнес, ресторанний сектор, транспортні послуги.

8. Екологічні ініціативи та охорона природи. Оскільки апітуризм часто пов'язаний з екологічними та природоохоронними заходами, державна підтримка може включати:

- підтримка екологічно чистого бджільництва: уряди можуть надавати фінансову підтримку та заохочення для бджолярів, які використовують екологічно чисті методи ведення бізнесу та виробництва меду;
- збереження біорізноманіття: важливою частиною державної підтримки є ініціативи, спрямовані на збереження біорізноманіття, що безпосередньо впливає на здоров'я бджіл і розвиток бджільництва.

Таким чином, міжнародний досвід розвитку апітуризму показує, що цей напрямок має великий потенціал для розвитку. Ключові фактори успіху включають підтримку держави, розвиток інфраструктури, популяризацію через фестивалі та заходи, а також створення можливостей для навчання та участі в бджільництві. Україна може скористатися цим досвідом для розширення свого апітуризму, зокрема шляхом розвитку інфраструктури, проведення медових фестивалів та пропозиції екологічних і освітніх турів. Державна підтримка розвитку апітуризму є багатоаспектною і включає як фінансову допомогу, так і законодавчі ініціативи, маркетингові стратегії та освітні програми. Ці заходи дозволяють забезпечити сталий розвиток апітуризму, покращити економічну ситуацію в сільських регіонах, зберегти культурні традиції та сприяти охороні навколишнього середовища.

2. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АПІТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Сучасний стан апітуризму в Україні

Розвиток апітуризму в країні залежить від стану бджолярства. Україна є однією з провідних держав світу, яка має розвинене бджільництво, що забезпечує запилення ентомофільних сільськогосподарських культур, виробництво значної кількості бджолопродуктів.

У 2021 році в Україні було зареєстровано більше 42 тис. пасік [38]. Їх розміщення територією України є нерівномірним (рис. 2.1).

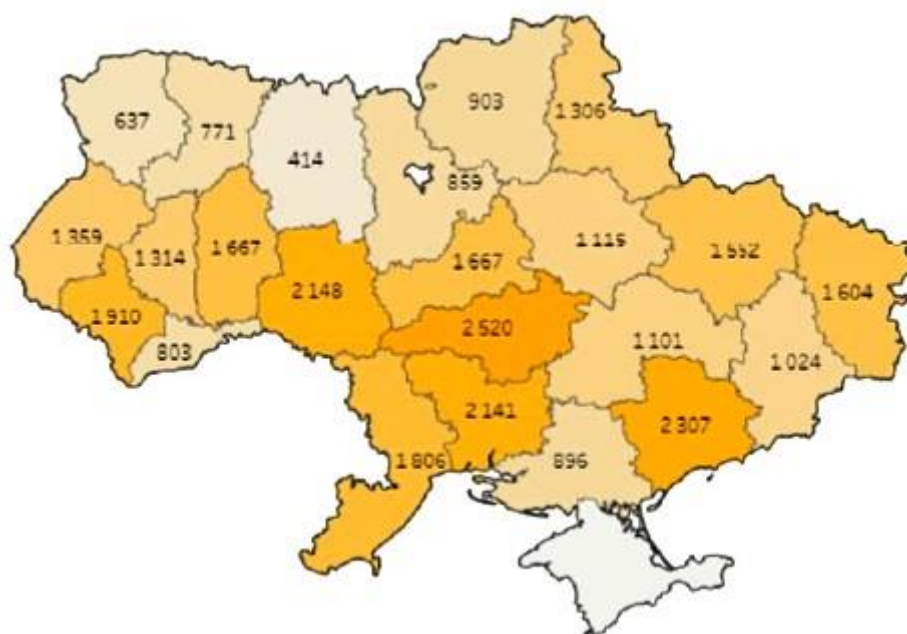

Рис. 2.1. Кількість пасік в Україні у 2021 році за регіонами, одиниць [38]

Більшість пасік розміщено в центральних та південних областях України (Кіровоградська, Запорізька, Вінницька, Миколаївська області). Розподіл пасік за видами господарств свідчить про їх переважне розміщення в особистих селянських господарствах (98%), порівняно з сільськогосподарськими підприємствами (2%) [18].

Початок бойових дій в лютому 2022 року негативно відобразилася на розвитку бджільництва. Кількість бджолосімей в господарствах усіх категорій скоротилася на 10,5%, в тому числі суб'єктах підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу — 13,6 %, господарствах населення — 10,5 % [43]. Активні

бойові дії в окремих регіонах спричинили переміщення пасік в більш безпечні регіони, що позначилося на територіальному розміщені бджолосімей (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Кількість бджолосімей та обсяги виробництва меду господарствами
усіх категорій України за 2023 рік за регіонами [18]

	Кількість бджолосімей, тис.	Обсяг виробництва меду, т	Виробництво меду на 1 бджолосім'ю, кг
Україна	2314,0	57919	25,0
Вінницька	188,9	3947	20,9
Волинська	22,2	256	11,5
Дніпропетровська	103,6	2641	25,5
Донецька	31,2	1145	36,7
Житомирська	149,0	5263	35,3
Закарпатська	68,1	956	14,0
Запорізька	12,0	1276	106,3
Івано-Франківська	140,5	1813	12,9
Київська	48,6	1186	24,4
Кіровоградська	149,8	3766	25,1
Луганська	60,1	3159	52,6
Львівська	65,3	1035	15,8
Миколаївська	125,3	3964	31,6
Одеська	102,6	2559	24,9
Полтавська	132,3	3122	23,6
Рівненська	40,4	983	24,3
Сумська	115,4	5453	47,3
Тернопільська	66,5	1904	28,6
Харківська	65,2	1753	26,9
Херсонська	15,3	498	32,5
Хмельницька	376,6	7369	19,6
Черкаська	109,0	1879	17,2
Чернівецька	86,3	977	11,3
Чернігівська	39,8	1015	25,5

Станом на 2023 рік за кількістю бджолосімей лідирують Хмельницька (376,6 тис.), Вінницька (188,9 тис.), Кіровоградська (149,8 тис.), Житомирська (149 тис.) та Івано-Франківська (140,5 тис.) області. Медопродуктивність бджолосімей у 2023 році була найвищою у Запорізькій, Сумській, Донецькій та Житомирській областях.

На сьогодні бджільництво в Україні має переважно запилювально-медовий

напрям. Але в різних областях виникають поступово реалізуються ініціативи з розвитку апітуризму.

В Закарпатті відкрито перший в Україні дегустаційний зал меду у місті Мукачево а також функціонує Медовий туристичний маршрут «Солодке Закарпаття» (Ужгород-Мукачево-Хуст-Вучкове). Тут можна скуштувати мед різних сортів, вивчити, чим корисні продукти бджолярства, поглянути, яким реманентом користується пасічник, навіть поспостерігати за роботою бджіл [37].

На даний час однією з цікавих місцевостей для апі - та етнотуризму є пасіка «Бджільництво на Зубок», що на Чернігівщині. Господарі пасіки дивують своїх відвідувачів медовими виробами – медовим кремом з корицею та шоколадом, медовим желе, медовими цукерками тощо. Готують медовуху з персику, малини, смородини. Родзинкою господарства є апібудинок – невелика споруда з ліжком, що розташовується безпосередньо на бджолиних вуликах. Ефект від відвідування апіпроцедури перевершує всі сподівання [53].

Серед інших перспективних для розвитку апітуризму територій варто зазначити Одеську область, де створений медовий агрокластер «Фрумушика-Нова», Херсонську область – фермерське господарство «Таврійський пасічник», Рівненську, де розроблений та вдало апробований туристичний маршрут «Медове коло» з метою популяризації бортництва [7].

«Здорова Бджола – Здорова Планета!» Під цим гаслом виробники меду в Одеській області створили Кластер співтовариств бджолярів. У Великомихайлівському районі ФГ «Здорова Бджола» стало лідером та агрегатором всіх об'єднань і спільнот бджолярів. Кластер надає всі послуги бджільництва – від кочівлі до відкачування та зберігання меду. Стаціонарним, домашнім пасікам тут надають навчання і професійне сучасне обладнання. На пустирях, схилах і неугіддях підсівають медоносні трави – чабрець, шавлію, чистець та інші [53].

Парк природи «Беремицьке» також бере участь в програмі, метою якої є розвиток традиційного Поліського промислу – бортництва. Зараз у парку стараються приманити до них бджіл і сіють неподалік духмяні трави. Також

планується створення невеличкого музею-скансену. Це буде реконструйована хата бортника з усім її начинням. А навколо музею є ідея створити навчальний центр із ведення бджільництва [55].

В Житомирській області на базі відпочинку «Чудодієво» створено пасіку «Пчеландія», що включає 75 бджолосімей. Сама база відпочинку пропонує відвідувачам будинки для відпочинку, ресторан, колибу, баню, дитячий майданчик, літній бар та альтанки, рибалку, човни та катамарани, лижі, ковзани та санки, автостоянку під охороною, майданчик для гри в пейнтбол, футбольний та волейбольний майданчики. «Пчеландія» надає можливість поєднати відпочинок на природі та унікальні методи оздоровлення бджолами та продуктами бджільництва. На території пасіки є 4 двомісних та 4 одномісних будиночки для оздоровлення. Перебування у них є досить ефективною терапією: запахи пилку, прополісу та рівномірне, заспокійливе гудіння є надзвичайно корисними для здоров'я людини. Атмосфера на пасіці, її позитивна енергетика зробили «Пчеландію» справжнім природним оазисом, найкращим місцем для відпочинку, оздоровлення та релаксації. Відвідувачам «Пчеландії» пропонують сон на біовуликах, сеанси медового масажу, продукти бджільництва [40].

Апілікувальні процедури також пропонує санаторій «Медобори» в Тернопільській області. Лікування проводиться комплексно і, як правило, під спостереженням спеціалістів. Для відпуску біопроцедури використовується будиночок спеціальної конструкції. Перебуваючи у будиночку, пацієнт дихає вмістом бджолиних вуликів, повітря яких насичене леткими фракціями продуктів бджільництва (леткі фракції меду, прополісу перги, бджолої отрути, маточного молочка, воску). Процедура проводиться після збирання алергологічного анамнезу. Покази до лікування: бронхіальна астма, поліноз, гострий та хронічний бронхіти, риніти, фарингіти, ларингіти, трахеїти, риносинусити тощо; atopічні дерматити; гіпертонічна хвороба, вегето-судинні дистонії, депресії, безсоння, мігрені, фобії, наслідки інсультів, нейропатії, зниження пам'яті; остеохондрози, артрити, артрози, міозити, тендовагініти, м'язеві контрактури. Курс лікування: від 3 до 8 сеансів [41].

Розвиток апітуризму в Україні має великий потенціал, але в той же час стикається з рядом проблем, що стримують ефективне використання цього виду туризму та його популяризацію. До перешкод, які стримують розвитку апітуризму в Україні належать [6; 7; 15; 23]:

- дефіцит розвиненої інфраструктури. Більшість пасік розташовані у віддалених сільських районах, де транспортне сполучення часто є недостатнім, що ускладнює доступ туристів до цих місць. На багатьох пасіках відсутні умови для комфортного розміщення туристів, відсутні готелі та бази відпочинку поруч, що ускладнює організацію тривалих турів. Часто на пасіках немає необхідних зручностей, таких як інформаційні стенди, англійські гіді чи продумані маршрути;

- низький рівень популяризації апітуризму. Багато українців і іноземних туристів не знають про можливість відвідування пасік, знайомства з бджільництвом та дегустації меду безпосередньо на місці. Відсутність масштабних рекламних кампаній і маркетингових ініціатив обмежує притік туристів. Також апітуризм зіштовхується з конкуренцією з іншими популярними туристичними напрямками, таких як гастрономічний, екологічний туризм або відпочинок на природі;

- низький рівень підготовки персоналу. Необхідно покращити підготовку бджолярів та організаторів турів, щоб вони могли не тільки надавати інформацію про бджільництво, а й ефективно працювати з туристами, проводити екскурсії, організовувати майстер-класи. Відсутність знань іноземних мов у деяких пасічників обмежує можливість залучати іноземних туристів;

- низька економічна ефективність. Апітуризм наразі не приносить значного прибутку, і для його розвитку необхідно покращити економічну ефективність. Багато пасік не отримують достатнього доходу від туристичної діяльності, що ускладнює інвестування в інфраструктуру та розширення послуг. Також для організації турів необхідні додаткові витрати на інфраструктуру, маркетинг, підготовку персоналу, що може бути непосильним для деяких бджолярів.

- проблеми з дотриманням екологічних стандартів та безпекою.

Відсутність належної сертифікації пасік може призвести до недотримання санітарних норм і створення ризиків для безпеки туристів (наприклад, укуси бджіл або алергічні реакції). Важливо забезпечити дотримання екологічних стандартів для збереження природних ресурсів і стабільності місцевих екосистем. Однак не всі пасіки дотримуються таких практик, що може завдати шкоди навколишньому середовищу;

- фінансові труднощі. Багато бджолярів мають недостатньо коштів для інвестування в модернізацію пасік, маркетинг або покращення інфраструктури. Хоча існують програми підтримки сільського туризму, спеціальних механізмів підтримки апітуризму в Україні поки що немає, що ускладнює розвиток цієї галузі;

- недостатня адаптація інфраструктури для людей з інвалідністю. На більшості пасік відсутні пандуси, підйомники або інші зручності для людей з інвалідністю, що обмежує їх можливість відвідувати ці місця. Сільські пасіки не завжди мають необхідні умови для комфортного перебування людей з обмеженими можливостями;

- кліматичні та сезонні коливання. Найбільш популярний сезон для апітуризму – це весна та літо, коли бджоли активно збирають мед. Зимом кількість туристів зменшується, що ускладнює економічну стабільність бізнесу.

Незважаючи на початковий етап розвитку апітуризму в Україні, є певні позитивні тенденції в цьому напрямі. Зростаючий інтерес до здорового способу життя та екологічно чистих продуктів сприяє розвитку апітуризму як частини екологічного туризму в Україні. З кожним роком зростає попит на мед та інші продукти бджільництва, виготовлені без використання хімічних добавок і пестицидів. Деякі пасіки починають пропонувати інноваційні послуги для туристів, такі як інтерактивні екскурсії, тури з дегустацією меду, майстер-класи з бджолярства, та інші унікальні програми. За останні кілька років спостерігається зростання кількості інвестицій у розвиток сільського туризму в Україні. Це включає підтримку проектів з розвитку апітуризму, створення пасік для туристів, що сприяє як економічному розвитку, так і збереженню традицій

бджільництва. Зростаючий попит на органічні продукти відкриває нові можливості для розвитку апітуризму, оскільки багато пасік починають впроваджувати органічні методи бджільництва і пропонують туристам мед, що не містить хімічних домішок.

Таким чином, сучасний стан апітуризму в Україні знаходиться на етапі активного розвитку, хоча цей напрямок туризму все ще є досить новим і потребує подальшого поширення та вдосконалення. В Україні вже є окремі успішні приклади розвитку апітуризму, але для того, щоб цей вид туризму став масовим і вплинув на економіку країни, необхідно зробити ще багато кроків.

2.2. Умови та чинники розвитку апітуризму в Україні

Розглядаючи сучасні умови розвитку апітуризму в Україні доцільно слід звернути як на чинники впливу на апітуризм безпосередньо, так і чинники, що впливають на розвиток бджолярства, оскільки ці явища тісно взаємопов'язані.

Чинники, що позитивно впливають на розвиток апітуризму в Україні наведено на рисунку 2.2.

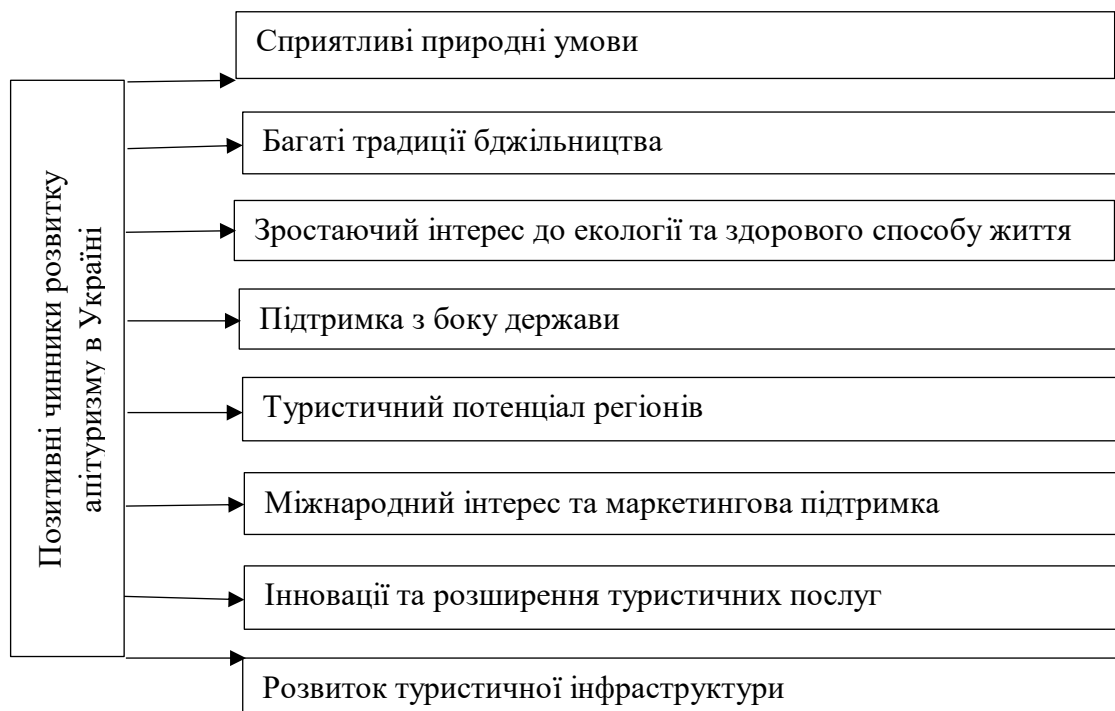

Рис. 2.2. Чинники, що сприяють розвитку апітуризму в Україні

[складено автором]

На розвиток апітуризму в Україні впливають кілька позитивних чинників, серед яких можна виокремити основні [11; 12; 15; 19; 34]:

- Україна має ідеальний клімат і природні ресурси для розвитку бджільництва. Чисте середовище, різноманіття рослинності та великі площі сільськогосподарських угідь забезпечують хороші умови для розведення бджіл та виробництва якісних медових продуктів;

- Україна має багатовікову традицію бджільництва, що є частиною національної культури. Це дає змогу залучати туристів, які бажають ознайомитися з історією та технологіями виробництва меду, а також взяти участь у різних майстер-класах та дегустаціях;

- в Україні спостерігається незначне зростання попиту на органічні та екологічно чисті продукти. Апітуризм поєднує здорове харчування з природними та культурними цінностями, що робить його привабливим для туристів, які шукають екологічний відпочинок;

- державні програми підтримки сільського та екологічного туризму створюють сприятливі умови для розвитку апітуризму. Це включає фінансову допомогу для пасічників, розвиток туристичної інфраструктури та просування місцевих ініціатив через маркетингові кампанії;

- наявність популярних туристичних регіонів, таких як, Закарпаття, Полтавщина, Вінниччина та інші, дозволяє розвивати нові туристичні маршрути, які включають відвідування пасік і знайомство з процесом виробництва меду та інших бджолиних продуктів;

- український мед та інші бджолині продукти мають високу репутацію на міжнародному ринку, що допомагає привертати туристів. Ефективне просування через соціальні мережі та участь у міжнародних виставках також сприяють популяризації апітуризму;

- розвиток нових послуг, таких як інтерактивні екскурсії на пасіки, медова терапія або майстер-класи з виготовлення продукції бджільництва, створює додаткові можливості для залучення широкої аудиторії туристів, зокрема сімей з дітьми та любителів природи;

- покращення інфраструктури, зокрема доріг, закладів громадського харчування та розміщення туристів на пасіках, дозволяє забезпечити комфортний відпочинок та зручний доступ до туристичних об'єктів, що сприяє розвитку апітуризму.

В нинішній час основним негативним чинником розвитку апітуризму в Україні є бойові дії на її території. Разом з тим, ще у довоєнні часи далеко не всі проблеми розвитку апітуризму в країні були вирішені. В науковій літературі існує кілька підходів до оцінки негативного впливу чинників на розвиток бджільництва і апітуризму в Україні.

За одним з підходів, розвиток апітуризму на території України гальмується у зв'язку з недосконалістю нормативно-правової бази, нерозвиненістю організаційно-економічного механізму його функціонування, зокрема: відсутністю цілісної системи державного регулювання туризму в регіонах; повільні темпи зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази особистих селянських господарств; невдалий підхід до рекламування регіонального туристичного продукту на внутрішньому ринку туристичних послуг та товарів; недостатня інформаційна, організаційна та матеріальна підтримка суб'єктів підприємництва туристичної галузі з боку органів державної та муніципальної влади [21].

За іншим підходом, основними проблемами галузі бджільництва України, які потребують негайного розв'язання є:

- відсутність ефективної державної фінансової підтримки галузі;
- низька технологічна культура виробництва продукції, її переробки, та фасування відсутність промислових технологій;
- зменшення масштабів посівів ентомофільних сільськогосподарських рослин та недостатнє використання бджолозапилення;
- погіршення екологічного стану оточуючого природного середовища та порушення технологічних вимог щодо обробітку ентомофільних сільськогосподарських рослин пестицидами та отрутохімікатами і як наслідок – масові отруєння бджіл;

–недостатнє ветеринарне забезпечення, що призводить до неконтрольованого поширення хвороб бджіл;

– відсутність гармонізованого масиву законодавства щодо виробництва та якості продукції галузі і як наслідок складнощі в реалізації експортного потенціалу галузі [6].

Узагальнивши всі підходи до оцінки негативного впливу чинників на розвиток апітуризму в Україні їх можна звести до наступних (рис. 2.3).

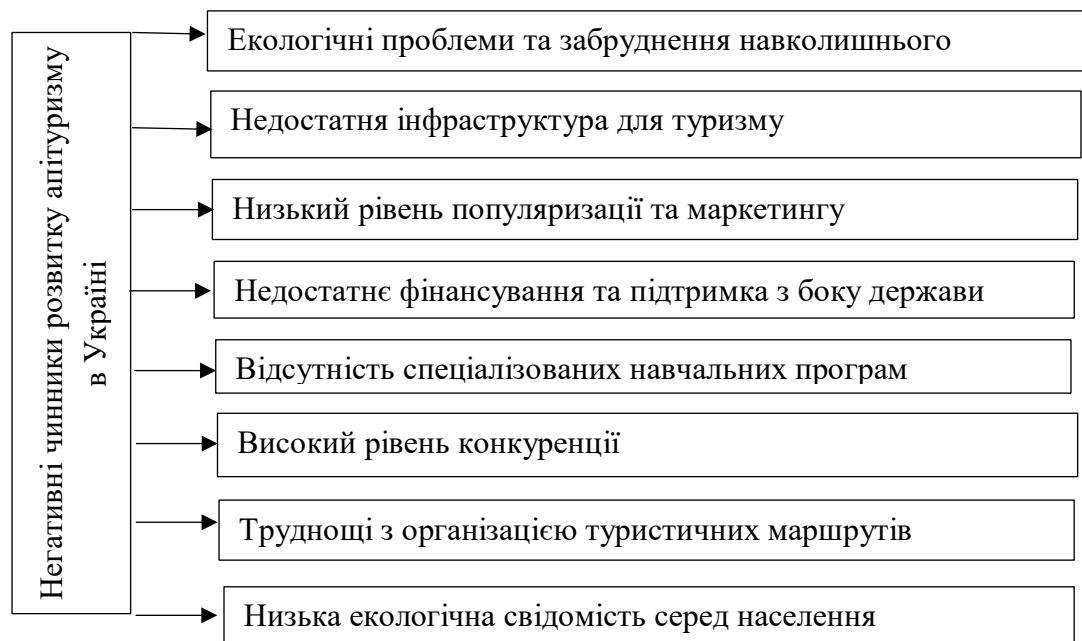

Рис. 2.3. Чинники, що стримують розвиток апітуризму в Україні
[складено автором]

На розвиток апітуризму в Україні негативно впливають наступні чинники [19; 34; 42; 46]:

- хоча Україна має велику кількість екологічно чистих регіонів, забруднення води, ґрунтів та повітря, а також використання хімічних пестицидів та добрив на сільськогосподарських угіддях можуть впливати на якість меду та інших бджолиних продуктів. Це може знижувати інтерес туристів до апітуризму, оскільки для відвідувачів важлива екологічна чистота місцевості;

- в деяких регіонах України відсутня належна туристична інфраструктура, така як зручні дороги, готелі, кафе чи заклади для відпочинку. Це створює труднощі для розвитку апітуризму, оскільки туристам важливо мати доступ до комфортних умов;

- низький рівень маркетингових зусиль щодо просування апітуризму та недостатнє використання сучасних технологій (онлайн-платформ, соціальних мереж, міжнародних виставок) може обмежити інтерес до цього виду туризму як серед місцевих, так і іноземних туристів;

- хоча є державні програми для підтримки сільського та екологічного туризму, рівень фінансування та увага до розвитку апітуризму і бджільництва загалом є недостатніми. Без належної фінансової підтримки, розвиток туристичних об'єктів, зокрема пасік, може бути обмежений;

- для того щоб створювати успішні туристичні маршрути, потрібні фахівці, які можуть організовувати професійні екскурсії та майстер-класи. В Україні поки що недостатньо навчальних програм і курсів, які б готували кадри для цієї галузі;

- інші види екологічного або сільського туризму можуть мати більшу популярність і підтримку з боку туристів, що ускладнює залучення уваги до апітуризму. Крім того, конкуренція між регіонами та приватними ініціативами може знижувати ефективність розвитку цього напрямку;

- багато пасік знаходяться в віддалених або сільських районах, де доступ до туристичних маршрутів може бути обмежений. Це створює труднощі для розвитку інфраструктури, що необхідна для комфортного перебування туристів;

- низький рівень екологічної освіти та свідомості серед місцевих жителів може призвести до поганого ставлення до збереження навколишнього середовища, що також негативно позначається на якості меду та бджолиних продуктів, а також на загальному іміджі апітуризму.

Незважаючи на всі ризики, що супроводжують діяльність бджолярів, перспективи розвитку бджільництва та апітуризму зумовлюються значними перевагами та економічною доцільністю даного напрямку бізнесу. Зокрема: 1) він не потребує значного стартового капіталу – бджільництвом можуть займатися невеликі господарства, що підтверджує сучасний стан галузі; 2) бізнес на бджолах потребує мінімальної кількості працівників – практичний досвід свідчить, що за 10–20 вуликами може доглядати одна людина, а в період збору можна залучати сезонних працівників; 3) у сфері бджільництва немає

монополістів на ринку – навіть на продукцію бджоляра-початківця може бути такий самий високий попит, як і на продукцію досвідченого фермера; 4) має місце сезонність у роботі – в холодну пору року догляд за бджолами зводиться до мінімуму через те, що обмінний процес у них сповільнюється; 5) стабільний попит – у споживачів мед користується популярністю в будь-яку пору року; 6) висока рентабельність – за умови правильної організації пасіки і бізнесу, розвитку технологій доробки меду й створення продукції з доданою вартістю можливо досягнути рентабельності в 200% [34].

Реалізація наявного потенціалу апітуризму в Україні можлива шляхом покращення умов розвитку бджільництва загалом. Фахівці виділяють кілька комплексних підходів до вирішення цього завдання.

Один з підходів передбачає виділення п'яти основних напрямів підвищення ефективності функціонування бджільництва:

1. Розвиток матеріально-технічної бази бджільництва інноваційної основи. Необхідно організувати виробництво вуликів, техніки та інвентарю з урахуванням перспективної потреби. Специфіку технічного забезпечення технологічних процесів у бджільництві слід визначати в залежності від виробничої спеціалізації, функцій та розмірів бджільницьких господарств, можливостей їх розвитку, досягнень науки та техніки, світового досвіду.

2. Розвиток кооперативно-інтеграційних відносин у галузі бджільництва, сферах переробки та реалізації продукції: створення кооперативів бджолярів, які володіють бджолиними пасіками на правах приватної власності, як структурний елемент особистих селянських господарств громадян; формування сільськогосподарських підприємств, що займаються виробництвом товарної продукції бджільництва, а також спеціалізуються на інших видах діяльності в даній галузі (запилення, розведення, апітерапія, апітуризм); утворення кооперативно-інтеграційних структур на основі залучення суб'єктів підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу, які займаються великотоварним бджільництвом у сферах виробництва продукції або надання специфічних послуг; організація кооперативно-інтеграційних формувань

(асоціацій) бджолярів на регіональному (обласному) та загальнодержавному рівнях.

3. Удосконалення породного складу бджолосімей та племінної роботи у бджільництві. Продуктивність бджолиних сімей значною мірою залежить від породи бджіл. Породність, своєю чергою, багато чому визначається рівнем племінної роботи.

4. Розвиток адаптивної спеціалізації суб'єктів господарювання у бджільництві. Головна мета цього напрямку полягає в розширенні мережі бджільницьких підприємств, що спеціалізуються не лише на отриманні меду та супутньої продукції, а й на виконанні запилювальних робіт у широких масштабах за договорами із господарствами усіх категорій. Не менш важливим є розвиток активної підприємницької діяльності у сфері племінного бджільництва (продаж бджолосімей, бджолопакетів та ін.), а також з метою використання лікувально-оздоровчих (апітерапія, фармація та ін.) та агротуристичних (апітуризм) можливостей бджільницької галузі.

5. Удосконалення державного регулювання розвитку бджільництва. Державне регулювання виробничої, підприємницької діяльності та ринкових відносин у бджільництві доцільно, на нашу думку, здійснювати в першу чергу за такими актуальними напрямками: організація, у тому числі на основі централізованого фінансування, виробництва необхідних технічних засобів для ведення бджільництва, переробки та реалізації бджільницької продукції; сприяння утворенню кооперативно-інтеграційних структур у галузі, надання їм необхідної організаційної підтримки; створення адекватних відродження та розвитку бджільництва економічних умов (оподаткування, кредитування та інших.), включаючи організаційно-економічне стимулювання підприємницької діяльності у галузі за можливими напрямками її раціональної спеціалізації та виробничої диверсифікації [43].

Інший підхід до успішного розвитку апітуризму в Україні передбачає ряд заходів на індивідуальному, громадському і державному рівні. Власнику пасіки варто почати зі збору інформації про нормативно-правову базу, що регулює цю

галузь; про умови оподаткування; правила прийому туристів та категоризацію якості послуг; основні принципи маркетингу, ціноутворення та рекламування. На рівні громадських організацій необхідно почати зі створення інформаційної інфраструктури, яка, з одного боку відповідатиме потребам бджоляра, а з другого – запитам споживачів. Для цього потрібно провести інвентаризацію наявних пропозицій, створити відповідну базу даних та Інтернет-сторінку, вивчити міжнародний та внутрішній досвід у цій галузі, підготувати навчально-методичні матеріали, організувати навчання пасічників наданню послуг апітуризму та їх просування на ринок. Держава, зі свого боку, повинна, спираючись на авторитетні громадські організації, забезпечити сприятливу нормативно-правову базу (на загальнодержавному рівні) та всебічну підтримку (головним чином, на регіональному рівні). Забезпечити інформаційну підтримку та розробити програми розвитку галузі (апітуризму чи бджільництва) [37].

Таким чином, сучасний стан апітуризму в Україні показує, що цей напрямок туризму має великий потенціал для розвитку, зокрема завдяки багатим традиціям бджільництва, екологічним умовам та зростаючому попиту на органічні продукти. Однак для того, щоб апітуризм став популярним і приносив економічні вигоди, необхідно подолати певні труднощі, такі як недостатня інфраструктура, обмежена реклама та конкуренція з іншими туристичними напрямками. Розвиток цього напрямку потребує комплексного підходу, включаючи підтримку з боку держави, розвитку інфраструктури та активної популяризації серед туристів.

2.3. Заходи активізації розвитку апітуризму в Україні

В попередньому підрозділі досліджено ключові чинники, що стримують розвиток апітуризму. Військові дії на території України і складні соціально-економічні умови в країні ускладнюють можливості реалізації масштабних капіталоемких заходів у цьому напрямі. Тому вважаємо за доцільне у нинішній час зосередитися на підвищенні ефективності використання існуючих ресурсів

апітуризму на рівні суб'єктів, що працюють у даній сфері.

В нинішній час одним з ключових завдань є забезпечення широкої промоції вже існуючих пасік-осередків апітуризму. Це задання слід вирішувати у 2 напрямках: колективному та індивідуальному.

Колективна складова просування і популяризації апітуризму полягає у необхідності створення онлайн-ресурсу, що централізовано міститиме інформацію про пасіки, які надають послуги апітуризму в різних регіонах України. Це потрібно довідник як для туристичних фірм, що планують туристичні маршрути для власних турпродуктів, так і для туристів, що займаються самодіяльним туризмом і самостійно організовують подорожі для себе. Такий ресурс можна створити як новий сервіс або уже на базі існуючого онлайн-сервісу.

З існуючих сервісів можемо запропонувати онлайн-ресурс «Сильна пасіка» (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Інтерфейс онлайн-ресурсу «Сильна пасіка» [45]

Даний ресурс містить інформацію як для виробників так і для споживачів бджолопродукції. Для виробників наведено інформацію про медоносні рослини,

інвентар, пасічніцькі роботи в різні періоди року, хвороби та шкідники бджіл, контакти матководів, експортерів меду та інше. Для споживачів бджолопродукції наведено інформацію про властивості різних бджолопродуктів, рецепти страв з медом, можливість придбати деяку продукцію бджільництва. На нашу думку, розділ контакти доцільно доповнити інформацією про пасіки, що надають послуги апітуризму за регіонами України (з детальним описом асортименту послуг, контактами, фото- та відеоінформацією). Такий, сервіс виконуватиме важливу інформаційно-довідкову функцію для всіх учасників ринку апітуризму.

Активні заходи просування власної продукції на ринку апітуризму загалом покладаються на самих власників пасік. Ці заходи потребують використання різних інструментів (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Комплекс інструментів просування продукції бджільництва на ринку апітуризму [складено автором]

Рекламна підтримка апітуризму є важливим інструментом для підвищення обізнаності серед потенційних туристів, залучення нової аудиторії та популяризації цього виду туризму. Ось кілька ключових напрямків рекламної підтримки апітуризму, які можуть бути ефективними для його розвитку в Україні:

Інтернет-маркетинг є сучасним інструментом, що дозволяє донести потрібну інформацію до широкого загалу потенційних відвідувачів пасік:

- сайт та мобільні додатки: створення офіційного веб-сайту або мобільного додатку, де туристи зможуть знайти всю необхідну інформацію про пасіки, медові ферми, доступні тури, ціни та події. Цей ресурс може включати інтерактивні карти для легкого пошуку місць для екскурсій;

- SEO (пошукова оптимізація): оптимізація сайтів для підвищення їх видимості в пошукових системах. Важливо використовувати популярні запити, пов'язані з апітуризмом, наприклад, «тури до пасік», «екскурсії на медову ферму», «апітуризм в Україні»;

- контекстна реклама: використання інструментів Google Ads та реклами в соціальних мережах для залучення туристів, які зацікавлені в природному, екологічному туризмі або агротуризмі;

- соціальні мережі: просування апітуризму через популярні платформи, такі як Facebook, Instagram, YouTube та TikTok. Використання фото- та відеоконтенту (екскурсії по пасіках, процес виготовлення меду, дегустації медових продуктів) допомагає привернути увагу аудиторії;

- блогери та інфлюенсери: співпраця з відомими блогерами та інфлюенсерами, які можуть поділитися своїм досвідом відвідування пасіки або медового фестивалю. Це дозволить досягти ширшої, в тому числі молодіжної, аудиторії, яка активно користується соціальними медіа.

Інформаційні кампанії та просвітництво в реальному просторі з використанням різних засобів:

- медові фестивалі та ярмарки: організація медових фестивалів, ярмарків та заходів, де можна не тільки продемонструвати медову продукцію, а й популяризувати апітуризм. Вони можуть включати дегустації меду, майстер-класи з бджільництва, виставки та культурні заходи;

- рекламні матеріали: створення інформаційних буклетів, листівок, плакатів та брошур для поширення через туристичні агентства, готелі, ресторани та інші популярні місця серед туристів;

- медійна реклама: реклама через телевізійні програми, радіо, друковані видання та спеціалізовані журнали. Публікація статей і репортажів про користь меду, бджолопродуктів та особливості апітуризму;

- освітні програми: проведення лекцій, вебінарів або курсів для студентів, екологів, аграріїв та інших зацікавлених осіб, що висвітлюють важливість бджільництва та розвиток апітуризму.

Партнерства та співпраця з різними туристичної діяльності та спорідненими профільними організаціями:

- співпраця з туристичними агентствами: співпраця з туроператорами та агентствами для включення екскурсій на пасіки в туристичні пакети або розробки спеціалізованих турів для апітуризму;

- міжнародні виставки та фестивалі: участь у міжнародних туристичних виставках і фестивалях, де представники пасік можуть презентувати свої послуги, обмінюватися досвідом та встановлювати зв'язки для залучення іноземних туристів;

- співпраця з природоохоронними організаціями: пропаганда апітуризму через екологічні та природоохоронні організації, які можуть допомогти підвищити обізнаність про важливість збереження бджіл і стимулювати екологічно свідомий туризм.

Створення унікального контенту передбачає:

- фото та відео контент: використання якісних фото та відео, що демонструють не тільки самі пасіки, але й мальовничу природу, з якою пов'язаний апітуризм. Це можуть бути кадри з процесу збору меду, догляду за бджолами, інтер'єрів пасік та природних ландшафтів;

- розповіді та історії: створення контенту у вигляді історій успіху бджолярів, документальних фільмів або інтерв'ю з людьми, які займаються бджільництвом і розвивають апітуризм. Це допоможе створити емоційний зв'язок з потенційними туристами;

- гастрономічний контент: просування медових та бджолиних продуктів у рамках гастрономічних турів, а також рекламні кампанії, які включають

кулінарні особливості приготування страв з медом та іншими бджолиними продуктами.

Екологічні ініціативи дозволяють відповідати сучасним світовим трендам екологізації в різних сферах:

- екологічний маркетинг: пропагування апітуризму як виду туризму, що сприяє збереженню бджіл і природних ресурсів. Наголошення на екологічній чистоті та природності бджолопродуктів допоможе залучити туристів, які піклуються про екологію та здоров'я;

- сертифікація екологічно чистих продуктів: підтримка сертифікації медових продуктів, що дозволить підвищити довіру до продукції та залучити екологічно свідомих туристів.

Використання інфраструктури для залучення туристів передбачає:

- створення точок продажу: організація місць, де туристи зможуть придбати мед та бджолопродукти, а також сувеніри, пов'язані з бджільництвом. Це можуть бути точки на самих пасіках або в туристичних центрах;

- облаштування інтерактивних виставок та музеїв: створення музеїв або виставок, що розповідають про історію бджільництва та процес виробництва меду. Це може стати важливою частиною рекламної кампанії та залучення туристів.

Запропоновані заходи допоможуть кожному пасічнику заявити про себе та конкурувати на туристичному ринку. Але в Україні залишається на низькому рівні культура споживання меду та іншої продукції бджільництва. Тому потрібні масштабні культурно-просвітницькі заходи для покращення цієї ситуації. На нашу думку, для цього доцільно організовувати бджолярські фестивалі. Нами запропонована програма для такого заходу для зацікавлення широкого кола відвідувачів різних вікових груп (таблиця 2.2).

Подібні фестивалі доцільно проводити в кожному обласному центрі, для популяризації продукції місцевих пасічників. Вони мають бути організовані у тісній співпраці місцевих органів влади та представників бізнесу.

Таблиця 2.2

Програма бджолярського фестивалю [складено автором]

Час	Заходи
9:00 – 10:00	Реєстрація та відкриття фестивалю: - привітання від організаторів - ознайомлення з програмою фестивалю - виставка медових продуктів, сувенірів і бджолярських товарів на ярмарку
10:00 – 11:00	Церемонія відкриття фестивалю та урочисте відкриття медового ярмарку: - привітальні слова організаторів, представників місцевої влади та бджолярських асоціацій - офіційне відкриття ярмарку з медовими продуктами: дегустація меду та інших бджолиних продуктів
11:00 – 12:00	Майстер-клас "Як виготовляти свічки з бджолиного воску": - інтерактивний майстер-клас з виготовлення свічок - участь дітей та дорослих у створенні власних воскових виробів - презентація бджолярських інструментів та технологій
12:00 – 13:00	Дегустація меду різних сортів та розповідь про їхні властивості: - дегустація меду різних сортів (гречаний, липовий, акацієвий тощо) - бджолярі та експерти розповідають про особливості кожного сорту меду, його корисні властивості, застосування - можливість для гостей купити мед безпосередньо у виробників
13:00 – 14:00	Обідня перерва та медові страви: - тематичний обід з медовими стравами: медова випічка, напої - час для відпочинку, спілкування та огляду ярмарку
14:00 – 15:00	Лекція та панельна дискусія "Бджоли і їх роль у природі": - лекція від науковців і експертів з агрономії про екологічну роль бджіл, їх важливість для сільського господарства та збереження біорізноманіття - панельна дискусія: як зберегти бджіл в умовах зміни клімату та агрохімії
15:00 – 16:00	Конкурс на найкращий мед: - оцінка меду за різними критеріями: смак, аромат, консистенція - призи для переможців конкурсу - вручення дипломів та нагород
16:00 – 17:00	Майстер-клас з приготування медових страв: - приготування медових десертів, напоїв, солодких страв за участю гостей фестивалю - демонстрація рецептів використання меду в кулінарії
17:00 – 18:00	Концерт та розважальна програма: - музичні виступи місцевих колективів (фольклор, етно-музика) - розважальні конкурси для дітей та дорослих - підведення підсумків конкурсів та нагородження переможців
18:00 – 19:00	Закриття фестивалю та розіграш призів: - завершення фестивалю, підсумки дня - розіграш призів серед учасників (набір медових продуктів, сертифікати на екскурсії на пасіку, сувеніри) - подяки організаторам, спонсорам і учасникам
	Протягом усього дня: ярмарок медових продуктів – продаж меду, воскових свічок, косметичних засобів на основі меду, сувенірів; фотозона – для всіх бажаючих зробити фото на фоні тематичних інсталяцій; пункти дегустації – спробувати медові напої, медові десерти, медовуху

Разом з тим, зусиль самих пасічників щодо розвитку бджільництва та апітуризму в Україні буде недостатньо для повної реалізації потенціалу цих сфер. Потрібна комплексна підтримка з боку держави. Ключовими заходами, які могли б суттєво покращити ситуацію в цій галузі можуть бути:

- збільшення фінансової підтримки: розширення програм субсидування на закупівлю сучасного обладнання та технологій для пасік, що дозволить підвищити ефективність виробництва; створення пільгових кредитів для бджолярів, особливо для малих та середніх господарств, щоб вони могли модернізувати своє обладнання чи розширювати виробництво;

- створення програм страхування: впровадження програм страхування пасік від природних катастроф, захворювань або втрати бджолиних колоній, що дасть змогу зменшити ризики для бджолярів та підвищить стабільність галузі;

- підтримка наукових досліджень і розвитку: спільна робота з науковими установами для досліджень, які стосуються здоров'я бджіл, нових технологій у бджільництві та боротьби з хворобами; впровадження програм для навчання бджолярів найсучаснішим методам догляду за бджолами та підвищенню врожайності меду;

- полегшення доступу до ринків збуту: створення програм підтримки експорту українського меду та інших бджолиних продуктів на міжнародні ринки, що потребує зусиль для підвищення якості продукції та сертифікацією; вдосконалення законодавства, яке б забезпечувало прозорість і справедливі умови для виходу на ринки.

- забезпечення екологічної підтримки: стимулювання органічного бджільництва через надання грантів або фінансових пільг тим пасічникам, які працюють за екологічно чистими методами; збереження біорізноманіття шляхом створення заповідників або захищених територій для бджіл, а також покращення екологічного стану сільських територій.

- підвищення обізнаності і освіти: організація регулярних навчальних програм, семінарів і тренінгів для нових і досвідчених пасічників, з акцентом на нові методи управління пасікою, технології бджільництва, боротьбу з хворобами

та шкідниками; створення інформаційних платформ для обміну досвідом та підтримки малих бджолярських господарств;

- законодавче врегулювання: удосконалення нормативно-правової бази, що регулює бджільництво, зокрема стосовно санітарних норм, сертифікації меду та інших бджолиних продуктів, щоб уникнути фальсифікацій; розробка законодавства, яке захищатиме права пасічників від незаконних практик, таких як масова загибель бджіл через нецільове використання пестицидів;

- підтримка в розвитку інфраструктури: будівництво або підтримка розвитку спеціалізованих складів, заводів та логістичних центрів для зберігання та переробки бджолиних продуктів, що допоможе оптимізувати ланцюг постачання та підвищити якість продукції.

Таким чином, рекламна підтримка апітуризму в Україні повинна включати використання різноманітних каналів комунікації, зокрема інтернет-маркетинг, соціальні мережі, участь у туристичних виставках і організацію освітніх заходів. Важливим культурно-масовим заходом популяризації бджільництва і апітуризму є фестиваль бджільництва. Такий комплексний підхід допоможе не лише популяризувати апітуризм серед українських та іноземних туристів, а й підвищити економічну ефективність цієї галузі.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Апітуризм це вид туризму, який орієнтований на використання бджільництва як основного елементу туристичного досвіду. Це може включати відвідування пасік, знайомство з процесами бджільництва, дегустацію меду та інших бджолиних продуктів, а також участь у різноманітних заходах, що пов'язані з бджолами. Апітуризм допомагає розвивати сільські громади, зберігати культурні та екологічні традиції, підвищує освіченість населення щодо важливості бджіл і природного середовища, а також сприяє популяризації здорового способу життя. Всі ці аспекти роблять апітуризм важливим інструментом соціального розвитку на місцевому та національному рівнях.

Бджільництво є основою апітуризму через матеріальну базу та продукцію бджільництва. Бджолопродукти мають широкий спектр корисних властивостей і можуть позитивно впливати на організм людини. Вони покращують загальний стан здоров'я, підтримують імунну систему, допомагають при різних захворюваннях, а також використовуються в косметичних засобах. В свою чергу апітуризм є важливим інструментом для збереження бджільництва, оскільки він не лише підтримує фінансово цю галузь, а й допомагає підвищити обізнаність про важливість бджіл для навколишнього середовища та людського добробуту. Крім того, апітуризм підтримує сталий розвиток сільських територій, зберігає традиційні методи бджільництва та заохочує нових людей до цієї важливої діяльності.

Міжнародний досвід розвитку апітуризму показує, що цей напрямок має великий потенціал для розвитку. Ключові фактори успіху включають підтримку держави, розвиток інфраструктури, популяризацію через фестивалі та заходи, а також створення можливостей для навчання та участі в бджільництві. Україна може скористатися цим досвідом для розширення свого апітуризму, зокрема шляхом розвитку інфраструктури, проведення медових фестивалів та пропозиції екологічних і освітніх турів.

Сучасний стан апітуризму в Україні знаходиться на етапі активного

розвитку, хоча цей напрямок туризму все ще є досить новим і потребує подальшого поширення та вдосконалення. В Україні вже є окремі успішні приклади розвитку апітуризму, але для того, щоб цей вид туризму став масовим і вплинув на економіку країни, необхідно необхідно реалізувати комплекс організаційно-економічних заходів.

Апітуризм в Україні має значний потенціал для розвитку, зокрема завдяки багатим традиціям бджільництва, екологічним умовам та зростаючому попиту на органічні продукти. Подальший розвиток цього напрямку потребує комплексного підходу, включаючи підтримку з боку держави, розвитку інфраструктури та активної популяризації серед туристів.

Рекламна підтримка апітуризму в Україні повинна включати використання різноманітних каналів комунікації, зокрема інтернет-маркетинг, соціальні мережі, участь у туристичних виставках і організацію освітніх заходів. Важливим культурно-масовим заходом популяризації бджільництва і апітуризму є фестиваль бджільництва. Такий комплексний підхід допоможе не лише популяризувати апітуризм серед українських та іноземних туристів, а й підвищити економічну ефективність цієї галузі.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про бджільництво: Закон України : прийнятий ВРУ 22.02.2000 р. № 1492-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про туризм: Закон України : прийнятий ВРУ 18.11.2003 р. № 1282-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Агапова Є. М., Хамід К. О., Ткаченко І. Є. Технологія продуктів бджільництва: навч. посіб. Одеса : ОДАУ, 2015. 94 с.
4. Андрусак Д. Я., Калюжна О. С., Стрельников Л. С. Користь продуктів бджільництва та їх вплив на людський організм. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/18251/1/29-33.pdf>
5. Аتماжов І., Аتماжова А. Апітуризм – перспективний напрямок розвитку сільського туризму в Україні. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. № 11. URL: <http://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/185>
6. Бджілкоterapia або апітеріapia. URL: <https://dom.ukr.bio/ua/articles/4080/>
7. Бджільництво України: стан, проблеми, шляхи розв’язання. URL: <http://naas.gov.ua/slide/bdzh-lnitstvo-ukra-ni-stan-problemi-shlyakhi-rozv-yazannya/>
8. Бідочко Н., Мельник Н. Потенціал розвитку апітуризму в Україні. *Сучасні тренди розвитку сфери гостинності: адаптація до викликів сьогодення* : матеріали І Всеукр. студент. наук.-практ. конференції / за ред. В. С. Великочого, Н. В. Мельник (м. Івано-Франківськ, 16 травня 2024 р.). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2024. С. 76-77.
9. Бобловський О. Ю. Розвиток спеціальних видів туризму в Україні. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/16769/1/33_182_2017.pdf
10. Бойко В. О. Галузь бджільництва – вагома складова апітуризму. URL: <http://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/7345>
11. Броварський В. Д., Бріндза Я., Отченaшко В. В., Повозніков М. Г., Адамчук Л. О. Методика дослідної справи у бджільництві: навч. посіб. К.: Видавничий дім «Вініченко», 2017. 166 с.

12. Вініченко С. А. Умови функціонування і розвитку підприємств на ринку продукції бджільництва. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. Т.2. № 5. С. 95-102.

13. Галатюк О. Є., Романишина Т. О., Лемешинська Л. Ф., Лахман А. Р. Використання продуктів бджільництва для здоров'я людей. *Трофологія (вчення про закономірності живлення біоти та правильного харчування людей) – новітній міждисциплінарний напрям в Україні* : матеріали I Всеукраїнської науково-освітньо-практичної конференції (м. Житомир, 25–26 квітня 2019 р.). Житомир : Житомирський національний агроекологічний університет. 2019. С. 163-166.

14. Галій С. В., Івашків Л. Я. Медові свята та фестивалі в контексті розвитку гастрономічного туризму. *Розвиток українського етнотуризму: проблеми та перспективи: проблеми та перспективи*: 3б. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Львів, 2–3 березня 2011 р.). Львів : ЛПЕТ, 2011. С. 298.

15. Ганич Н. М., Гаталяк О. М. Особливості розвитку апітуризму в Україні. *Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід* : Матеріали XII Міжнародної наукової конференції. Львів, 2018. С. 72-74.

16. Герасимів З. М., Христенко Г. М. Особливості розвитку туризму в Україні. *Ефективна економіка*. 2021. № 5. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/5_2021/82.pdf.

17. Гонта Д. В. Апітуризм – інноваційний напрямок сільського зеленого туризму. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством*: наук.-практ. конф. (м. Полтава, 30-31 березня 2023 р.). Полтава : ПДАУ, 2023. Ч.2. С. 571–573.

18. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

19. Дудар Т. Розвиток бджільництва в Україні. Досягнуті успіхи, необхідність маркетингової кооперації в галузі, стратегія медового бізнесу. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. № 2. С. 36-49.

20. Дудчик О., Сальникова Т. Реалії туристичного бізнесу в умовах пандемії. *Економіка та суспільство*. 2021 № 32. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/836/803>

21. Кампов Н. С., Маслиган О. О. Розвиток апітуризму як перспективного різновиду спеціалізованого туризму. URL: http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5991/1/The_development_of_apiturism_as_a_promising_kind_of_specialized_tourism.pdf

22. Китаєва А. П., Хамід К. О., Семенова З. Т. Лікувальні властивості меду різних регіонів України. *Вісник Аграрної науки Причорномор'я*. 2016. Вип. 2 (89). С. 137-143.

23. Кількість та розмір пасік в Україні за областями. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1140-kilkist-ta-rozmir-pasik-v-ukrayini-za-oblastyami--infografika>

24. Корчак А. М., Локутова О. А. Апітуризм та перспективи його розвитку в Україні. *Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети* : Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції: Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2017. С. 127-129.

25. Котелевич В. А., Гуральська С. В., Гончаренко В. В. Корисні властивості та якість і безпечність продуктів бджільництва. *Вирішення сучасних проблем у ветеринарній медицині* : Матеріали IX Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (15–16 лютого 2024 року, м. Полтава). Полтава: ПДАУ, 2024. С. 112–115.

26. Котляр Є. О., Ясько В. М., Чабанова О. Б. Географія бджільництва у світі. 2021. URL: <https://card-file.ontu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/02c9e6e0-a8e0-473a-af9f-097825ee01f4/content>

27. Кравченко М. В. Умови забезпечення економічної ефективності бджільництва. *Вісник ОНУ. Сер. Економіка*. 2014. Вип. 2/3. Т. 19. С. 172–175.

28. Локутова О. Аграрний консалтинг в контексті екологічної безпеки продуктів бджільництва та апітуризму. *Європейські виміри сталого розвитку* : Збірник наукових статей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної

конференції (26 червня 2020). К.: НУХТ, 2020. С. 90-96. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e6bb085b-068e-4e6a-b90e-e57440739695/content#page=90>

29. Луців Н., Жолинська Г., Сеник Л. Ринок меду натурального. *Товари і ринки*. 2020. № 4. С. 43-56.

30. Лущик М. В., Сирота А. С. Стратегія розвитку туристичної галузі Словенії як приклад для України. *Індустрія гостинності: стан, тенденції розвитку та перспективи галузі в умовах євроінтеграційних та військових викликів* : II-й Міжнародний науково-практичний форум (17–19 квітня 2024 р.). Львів : зб. матер. Львів: «Камула», 2024. С. 302-307.

31. Макачук В. В. Правове забезпечення у сфері бджільництва. *Юридична наука: виклики і сьогодення* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 7-8 червня 2019 р.). Одеса, ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 49-52.

32. Малахов В. О., Макєєва М. А., Кошелева Г. М., Федоренко Н. О., Жерновенков А. О., Расторгуєв О. Л. Використання методу апітерапії в реабілітації хворих. *Фізична реабілітація та рекреаційно-оздоровчі технології*. 2016. № 1. С. 61-65.

33. Маслиган О. О., Сапеску Ю. В. Апітуризм, як різновид екологічного туризму URL: http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4055/1/Apitourism_as_a_kind_of_eco-tourism.pdf

34. Мірзоева Т., Ільків Л. Ризики та перспективи розвитку бджільництва в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3020/2942>.

35. Монастирський В. Р., Ганич Н. М., Гаталяк О. М. Тенденції розвитку апітуризму: світовий досвід. *Географія та туризм* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Харків, 28 лютого 2022 р.). Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2022. С. 231-237.

36. Моца А. А., Шевчук С. М., Серєда Н. М. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41.

URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1560/1501>

37. Нагернюк Д. В. Апітуризм – перспективний напрямок сільського зеленого туризму в Україні. *Стратегічні перспективи туристичної та готельно-ресторанної індустрії в Україні: теорія, практика та інновації розвитку* : Матеріали Всеукр. наук.-практ.конф. (30 жовтня 2015 р.). Умань: Уманський нац. університет садівництва, 2015. С. 137-139 URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/3114/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf#page=137>

38. Офіційний сайт Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. URL: <https://dpss.gov.ua/diyalnist/analitichnainformaciya>

39. Повозніков М., Адамчук Л., Гондова М. Ситуація галузі бджільництва у країнах європейської співдружності. *Аграрна наука та харчові технології*. 2017. № 3. С. 173-183.

40. Пчеландія. URL: <https://chudodievo.com/pchelandiya/>

41. Санаторій «Медобори». URL: <https://medobory.com.ua/treatment/>

42. Сачук Р. М., Гутий Б. В., Кацараба О. А. Сучасний стан бджільництва в Україні та перспективи розвитку апітуризму в Рівненській області. *Науковий вісник ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького. Серія: Сільськогосподарські науки*. 2023. Т. 25. № 99. С. 151-156. URL: <http://194.44.193.54:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/793/25.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

43. Свиноус І. В., Присяжнюк Н. М., Федорук Ю. В., Лозінський М. В., Горчанок А. В. Організаційно-економічні засади розвитку бджолярства, як складової аграрного ринку України. *Агросвіт*. 2023. № 21. С. 39-45.

44. Сеньків М., Габа М., Шевчук А. Географія і сучасний стан апітуризму в Україні та Словенії. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*. 2020. № 3(2). С. 175-184.

45. Сильна пасіка. URL: <https://pasika.pp.ua/>

46. Сіромаха А. О., Аріон О. В. Розвиток апітуризму в Україні. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*.

2021. Вип. 1(1). С. 24-32.

47. Тараненко О. О., Андрієнко С. М. Перспективи апітуризму на внутрішньому туристичному ринку України. *Маркетингові та організаційні механізми повоєнного розвитку галузі гостинності та туризму України* : зб. тез доповідей II Міжнародної наук.-практ. конф. (26-27 листопада 2024 року, м. Харків). Частина 1. Харків : Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т», 2024. С. 624-626.

48. Терлецький Володимир Перспективи активізації апітуризму на Волині. URL: https://lutsk.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/%D0%97%D0%B1_%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-13-%D0%AE%D0%92%D0%86%D0%9B%D0%95%D0%99-.pdf#page=234

49. Тріска А., Фірман В. Забезпечення безпеки на пасіках, як об'єктах туризму. Охорона праці: освіта і практика. *Проблеми та перспективи розвитку охорони праці* : Зб. наук. праць II Всеукраїнської науково–практичної конференції викладачів та фахівців-практиків та XII Всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів, студентів, аспірантів та ад'юнктів. Львів: ЛДУ БЖД, 2022. С. 195-198.

50. У 2023 році ЄС імпортував меду на 359,3 млн євро. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240520-1>

51. Українські пасічники виходять із тіні – зросла кількість зареєстрованих пасік і бджолосімей. URL: <https://brdo.com.ua/news/ukrayinski-pasichnyky-vyhodyat-iz-tini-zrosla-kilkist-zareyestrovanyh-pasik-i-bdzholosimej/>

52. Філоненко І. М. Апітуризм, як один із пріоритетних напрямків сталого розвитку туризму в Україні. URL: https://www.researchgate.net/profile/Svitlana-Zhygalova-2/publication/301889036_Rid_Ulmus_L_Ulmaceae_Mirb_u_flori_Ukraini/links/572b1c3c08aef5d48d325cf2/Rid-Ulmus-L-Ulmaceae-Mirb-u-flori-Ukraini.pdf#page=132

53. Хамід К. О., Москалюк І. В., Сакун М. М. Апітуризм – як новий проект сучасного туризму. XI International scientific and practical conference «*Innovative Solutions to Modern Scientific Challenges*». (February 21-23, 2024). Zagreb, Croatia,

International Scientific Unity. 2024. 268 p. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/02/Innovative_solutions_to_modern_scientific_challenges_Feb_21_23_2024.pdf#page=27

54. Христенко О. А. Особливості функціонування галузі бджільництва в країнах Європейського Союзу. *Вісник Черкаського університету. Серія економічні науки*. 2016. № 1. С. 131-139.

55. Чуніхіна А. С., Борисова О. В. Розвиток апітуризму на території Парку Природи «Беремицьке». URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/33991/Chunikhina_Borysova.pdf?sequence=1

56. Шандор Ф. Ф., Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму: підручн. К.: Знання, 2013. 334 с.

57. Шикеринець В. В. Особливості розвитку апітуризму. *Карпатський край*, 2012, 2: 128-130.

58. Pantoja G., Gómez M., Contreras C., Grima L., Montenegro G. (). Determination of suitable zones for apitourism using multi-criteria evaluation in geographic information systems: a case study in the O'Higgins Region, Chile. *Ciencia Investigacion Agraria*. 2017. № 44(2). P. 139-153.

59. Šivic F. (n.d.). Apitourism. A fusion of apiculture and travel in verdant lands. November 25, 2020. URL: http://www.czs.si/Upload/Apitourism_pp_66-67.pdf

60. Woś B. Api-tourism in Europe. *Journal of Environmental and Tourism Analyses*. 2014. № 2(1). P. 66-74.